

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
նշ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Zyngre

93 pphs

Enclosed

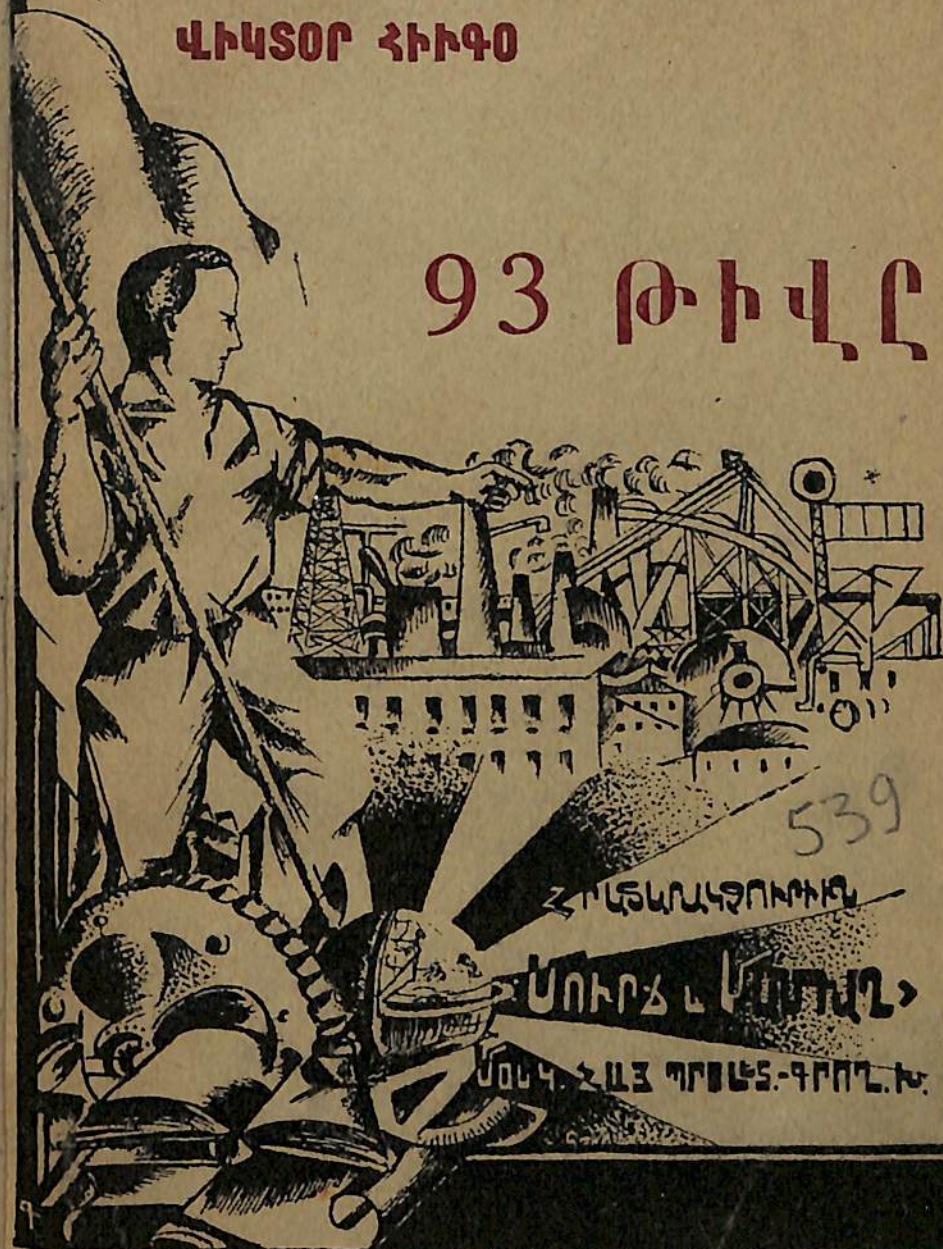
84

2-66

Ի. Լ. Վ. 7. 1312

ՎԻԿՏՐ ԶԻԻԳՈ

93 ԹԻՎԸ

539

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՈՒՐՃ Լ ՄԱՐԿԷ

ՄՈՍԿՎԱ ԶԱՅ ԴՐՈՍԵ-ԳՐՈՂԻԿ

H $\frac{a p m.}{2-1217a}$

84
3-66

ՎԻԿՏՐ ԶԻԻԳՕ

20 APR 2006

19 NOV 2010

70867

93 ԹԻՎԸ

Ռուս. թարգմ.
Մ. Մ.

Խմբագրութիւն
Գ. ՀԱՅԿՈՒՆՈՒ

5047

Hay

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ
ՄՈՒՐՃ ԵՒ ՄԱՆԳԱՂ

Մ Օ Ս Կ Վ Ա

12.06.2013

6483

Типография Моск. Армян. Литер.-Худож. Круга
Армянский пер., д. 2. Телефон 2-78-28

Главлит № 5755 Москва

Тираж 500

93 ԹԻՎԸ

1142 - 98

Համառոտագրած թարգմանութեան
իրատւնքը եւ նկարների կլիշէները
վերցւած են Главполитпросвет-ի
„Красная Новь“ հրատարակչութիւնից:

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

(Ռուսերէն հրատարակութեան)

Փրանսացի նշանաւոր գրող Վիկտոր Հիւգօն
ու միայն գրող էր, այլ և ակտիւ մասնակցու-
թիւն էր ցոյց տալիս Փրանսիայի քաղաքական
կեանքում՝ յայտարարելով իրեն յեղափոխու-
թեան ջերմ կողմնակից: Հիւգօն Փարիզումն էր
1871 թւին, Փարիզեան կոմմունայի ժամանակ:
Երբ կոմմունան յաղթահարւեց, 1874 թ. հան-
դէս եկաւ Վիկտոր Հիւգօի վէպը՝ «Խննստունեք
թիւր», ուր վաղուց անցած դէպքերի նկարա-
գրութեան մէջ հեղինակը պարզ կերպով դրսե-
ւում է իր ունեցած համակրանքը դէպի «կա-
պոյտները», դէպի յեղափոխականները:

«93 թիւը» Հիւգօն գրել է, երբ եօթանա-
սնամեա ծերունի էր: Այս նրա վերջին վէպն
եղաւ: Հիւգօն մեռաւ 1885 թւին, ու թսուներեք
տարեկան հասակում:

Հիւգօի «Խննստունեք թիւր» վէպը պատ-
մում է Փրանսական մեծ յեղափոխութեան
մասին: Սակայն զուր կլինէր այս վէպի մէջ
փաստերի ճիշտ արտայայտութիւնը փնտռել:

Վիկտոր Հիւզօն ոչ թէ պատմաբան է, այլ արւեստագէտ: Նրա համար գլխաւորը ոչ թէ յեղափոխութեան փաստերն են, այլ նրա գաղափարը: Լանտենաքը, Սիմուրդէնը, Հօվէնը — սրանք մտացածին հերոսներ են: Սալայն Վանդէայի (գաւառ Ֆրանսիայի արեւմտեան ծովափին) ապստամբութիւնը մտացածին բան չէ: Դա պատմական փաստ է:

Այս պատմական փաստից Վիկտոր Հիւզօն օգտւել է նրա համար, որպէսզի նրանով ցոյց տա երկու գաղափարների պայքարը, այն է՝ յեղափոխականի և միապետականի: Յեղափոխական գաղափարի մարմնացումն է Սիմուրդէնը, իսկ միապետականինը՝ Լանտենաքը: Սիմուրդէնի պայքարը Լանտենաքի դէմ — դա յեղափոխութեան պայքարն է միապետութեան դէմ:

Սիմուրդէն, Հօվէն, Լանտենաք — սրանք ոչ թէ մարդիկ են, այլ հերոսներ: Վիկտոր Հիւզօն երկերում ոչ թէ մարդիկ են, այլ միշտ հերոսներ, որովհետեւ նա ռոմանտիկ գրող է: Իսկ ռոմանտիկ գրողը միտումով յաղթահարում է իրականութիւնը՝ պատկերացնելով ոչ թէ կեանքի մակերեսը, այլ նրա հիմունքները:

Հիւզօն, իր սեփական խօսքերի համաձայն, իր վէպով ուզում էր փառաբանել «Ֆրանսական հոյակապ յեղափոխութեան մեծութիւնն ու մարդկայնութիւնը»:

1793 թիվը ֆրանսական մեծ յեղափոխու-

թեան գագաթն է: Կօնվէնտի՝ յեղափոխական Խորհրդի իշխանութեան երկրորդ տարին է այդ: Այդ թւին է պատժւել Ֆրանսիայի գահընկեց թագաւորը՝ Լիւդովիկոս XVI-ը: Լիւդովիկոսի որդին՝ նրա ժառանգը՝ բանտ էր դրւած: Կուսակցութիւնների պայքարը Կօնվէնտում մեծ լարւածութեան հասաւ: Զախ կուսակցութիւնները գլուխ ունենալով Ռօբեսպիէրին, Դանտօնին և Մարատին՝ յաղթում էին: Այդ թւի հոկտեմբերին աջ կուսակցութեան ղեկավարները (ժիրոնդիստները, որոնք այսպէս էին կոչւում Ֆրանսիայի ժիրոնդա քաղաքի անունով) պատրժեցին:

Միևնոյն ժամանակ յեղափոխութիւնը կըրւում էր ամբողջ Եւրոպայի և Ֆրանսիայի ներսում ծագած ապստամբութեան դէմ: Ապստամբները, ինչպէս այդ ցոյց է տրւած Հիւզօնի վէպի մէջ, զործում էին ֆրանսական յեղափոխութեան թշնամի պետութիւնների համաձայնութեամբ:

Հիւզօնի վէպի մէջ միայն մի վայրկեան ցոյց են տրւած յեղափոխութեան ղեկավարները՝ Ռօբեսպիէրը, Դանտօնն ու Մարատը: Նրանք ցոյց են տրւում վէճի ժամանակ, և այս վէճի մէջ արդէն զգացւում է նրանց ապագա կործանումը: 1794 թւին Ռօբեսպիէրը գլխօտինի վրա գլխատման ուղարկեց Դանտօնին, իսկ միևնոյն թւի յուլիսի 27-ին պատժեց և ինքը: Սալայն Ռօբեսպիէրը, Դանտօնը, Մարատը Հիւզօնի հա-

մար յեղափոխութեան մարմնացումները չեն ներանց մէջ չէ յեղափոխութեան «մեծութիւնն ու մարդկայնութիւնը»: Այդ «մեծութիւնն ու մարդկայնութիւնը» մարմնացած են Սիմոն-դէնի և Հովէնի անձնաւորութիւնների մէջ: Նրանց մէջ ջինջ դրւած է յեղափոխութեան գաղափարը:

I

«ԿԼԷՅՄՕՐ» ՆԱԻԸ

Պատգամաւոր Պրիէրը, որն ուղարկւած էր Ֆրանսիայի ափին, Բրետանում, Շերբուրգի մօտ կանգնած բանակը, գաղանի ազենոից ստացաւ այսպիսի մի նամակ.

«Բաղաքացի պատգամաւոր... յունիսի 1-ին, մակընթացութեան ժամին ծով կենի «Կլէյմօր» ռազմական նաւը քօղարկւած մարտկոցով: Նա պէտք է Ֆրանսիայի ափը հանի այսպիսի նշաններ ունեցող մի մարդու. ծերունի, բարձրահասակ, սպիտակ մազերով, արիստօկրատ ձեռքեր, զիւղացիական հագուստ: Յետագա մանրամասնութիւնները կուղարկեմ վաղը: Նա ափ կենի 2-ի առաւօտը: Նախազգուշացրէք մեր հարիւրակին, բռնէք նաւը: Հրամայէք զլիստեւ այդ մարդուն:

Եւ, իսկապէս, 1793 թւի յունիսի 1-ին, մակընթացութեան ժամին Բոննիւի ծովախորշից, որ գտնուում է Զերսէյ կղզու վրա, ծով մտաւ մի նաւ: Նա ապրանքատար նաւի տեսք ունէր,

բայց նրա միջին տախտակամածի վրա, ապրանքի փոխարէն, երեք կարգ շղթաներով ամրացրած էին տաաներեք հատ խոշոր տեսակի թընդանօթ: Նաւը տնգլիական նաւատորմիղի կազմի մէջ էր մտնում, սակայն նաւի բոլոր ծառայողներն էլ կազմում էին բացառապէս ֆրանսացիները՝ գաղթական-սպաները և գասալիք-նաւատինները:

«Կլէյմօր» նաւը նաւատորմիղի հրամանատարի կարգադրութեամբ առանձնացւեց՝ յատկապէս կարեւոր և անյետաձգելի մի յանձնարարութիւն կատարելու համար: Մեկնումից առաջ նաւը ներս առաւ այն ուղևորին, որի մասին գաղանի ագենտը գրում էր, որպէս յեղափոխութեան թշնամու մասին: Այս ուղևորին նաւ ուղեկցեցին անձնապէս նաւատորմիղի հրամանատարը և Ջերսէյ կղզու գաւառապետը:

Լօցմանը համոզւած վարում էր նաւը՝ ուրախացած մութով և մառախուղով: Մութը, մառախուղը և ուղեկցող քամին—այս ամենը նաւին օգնում էին: Լուսաբացին նաւը կանգ էր առնելու Ֆրանսիայի ափերին և ափ էր հանելու նրան, ով վերականգնելու էր թագաւորի իշխանութիւնը:

Լօցմանը, ինչպէս և ամբողջ խումբը, շարունակ նւիրւած էր նաւին, այլ խօսքով՝ թագաւորին:

Ուղևորը, որի անունը ամբողջ խմբի մէջ

նաւապետն ու իր օգնականը միայն գիտէին, քայլում էր տախտակամածի վրա՝ նաւավարի համոզւած ու հաստատ քայլածքով, ասես թէ չէր նկատում ճօճումը: Քամին պոկում էր նրա գլխից լայնեզր գլխարկը, գգգգում էր կոպիտ գործւածքից կարած պատմութեանը, մերթ փաթաթելով ծերունու բարձրահասակ մարմինը պատմութեանով, մերթ բացելով այն: Եւ պատմութեանի տակից փայլում էր բրետօնական գիւղացու հագուստը՝ լայն վարտիկը, երկարավիզ կօշիկները, այծի մորթուց կարած կարճ մուշտակը:

«Կլէյմօր»-ի խումբը ուղևորին «գեղջուկ» անունով կնքեց: Բայց նրա մասին ոչ մի բան չիմանալով՝ նաւաստիները շատ լաւ էին հասկանում, որ այս «գեղջուկը» նոյնպիսի մի գեղջուկ է, ինչպէս որ իրենց ռազմական նաւը առեւտրական ապրանքատար նաւ է:

Քամին փչեց աւելի ցուրտ ու ալիքներ բարձրացան: Գիշերը սովորականից աւելի մութ էր: Ամպերը կուտակւելով երկնքի վրա՝ ծածկեցին լուսինը: Թանձր մառախուղն ընկաւ ծովի վրա: Ուժեղ ալեկոծումը գեռես փոթորկի չէր փոխում:

Բարձրահասակ ուղևորը, լսելով ծովի անեղ աղմուկը, իր մուշտակի գրպանից հանեց մի կտոր շօկօլագ, մի փոքրիկ կտոր կոտրեց ու

դրեց բերանը, չնայած սպիտակ մագերին՝ ծե-
րունու բոլոր ատամները առողջ էին:

Նա ուտում էր շօկոլադը և լսում էր ոչ թէ
ծովի, այլ Ֆրանսիայի աղմուկը, յեղափոխու-
թեան աղմուկը, որն այս տարի իշխանութիւնը
տւել էր ծայրահեղ կուսակցութիւնների ղեկա-
վարներին՝ Ռօբեսպիէրին ու Դանտօնին, և մե-
ծարում էր Մարատին: Այս տարի յեղափոխու-
թիւնը սպառնում էր յաղթել:

Ձրի աղմուկի և քամու սուլոցի միջից ծե-
րունին լսեց սարսափելի մի աղաղակ. նա տե-
սաւ, թէ ինչպէս նաւապետն ու նրա օգնականը
վազեցին դէպի միջին տախտակամածը տանող
սանդուխքը, և ինչպէս նրանք ետ դարձան՝
շմած այս ու այն կողմ նայելով: Թնդանօթա-
ծիգները ամբողջ կազմը վախեցած վեր բարձրա-
ցաւ, շտապելով և մէկը միւսին հրելով: Պատա-
հել էր ինչ որ աւելի վատ բան, քան փոթորիկը:

Ծերունին, շարունակելով շօկոլադը ծամել,
գնաց դէպի սանդուխքը, մի կողմ մղեց նաւա-
պետին և տեսաւ՝ մարտկոցի թնդանօթներից
մէկը, քսանչորս-ֆնտանոց մի հրանօթ, պոկւել
էր շղթաներից: Թնդանօթը կշռում էր տասը
հազար ֆունտ և թռչում էր մանկական գնդակի
պէս: Նա մերթ պտտւում էր իր տեղում, մերթ
թեքւելով ուղիղ անկիւնով՝ մղւում էր այնտեղ,
որ կողմի վրա թեքւում էր նաւը, ծեծում էր
նաւի պատերը՝ սպառնալով կտրատել այն: Նա

կատաղում էր, ետ էր նահանջում, հարւածում
էր՝ ինչ որ պատահում էր, կտրատում էր այն
ամենը, ինչ կանգնում էր նրա ճանապարհին:

Նա ճգմեց արդէն հինգ թնդանօթածիգ զին-
ւորի և հարեան թնդանօթը վայր գլորեց պատ-
ւանդանի վրայից:

Այս պատահարի մէջ մեղաւորը կանօնիրն
էր, որը վատ էր պատեցրել շղթայի պտուտակը
և արգելակներ չէր դրել թնդանօթի անիվների
տակ, որի հետևանքով բարձր այս ու այն կողմ
էր ընկնում շրջանակի մէջ՝ տեղահան անելով
երկու պատւանդանն էլ, մինչև որ, վերջապէս,
թնդանօթի ճախարակը դուրս պրծաւ: Բացի այդ
կտրւեց պարանը, այնպէս որ թնդանօթն այլևս
անհաստատ էր կանգնած պատւանդանի վրա:
Մի մեծ ալիք խփեց նաւի թնդանօթային կողին,
վատ ամրացրած թնդանօթը շուռ եկաւ, կարեց
շղթան և սկսեց զբօսնել դեկերի միջև:

Բարձրահասակ ուղևորն իջաւ տախտակա-
մածը, որի վրա ծանր կերպով այս ու այն կողմն
էր խփւում հակայական թնդանօթը: Նա աղցան
էր արել սպանւածների մարմինները և կտր-
կտոր արել ներքնակները, մահճակալները,
պահեստի առաքատները, պարանների կծիկնե-
րը, պարկերը նաւաստիների սպիտակեղէնը, այն
ամենը, ինչ վերից գցում էին նաւաստիները՝
ենթադրելով թէ այդ փալասները կարող են կան-
գնեցնել ապստամբւած առարկային:

Ծերունի ուղևորը դիտում էր աւերումի այս տեսարանը, հետևում էր իր շուրջը պտտող թնդանօթի կատաղի շարժումներին ու չէր շարժւում:

Այս կատաստրոֆայի մեղաւորը՝ կանօնիրը նոյնպէս ցած իջաւ՝ երկաթէ մի ձող ձեռքին: Ոտքերը չռելով՝ նա արձանացաւ անկիւնում՝ մէջքով յենւած նաւի պատին, և սպասում էր այն ըոպէին, երբ թնդանօթը սլանա իր կողքից: Բայց թնդանօթը այս ու այն կողմն էր խփւում հեռաւոր անկիւնում:

— Այստեղ... Այստեղ... գրաւիչ կանչում էր նրան կանօնիրը, ինչպէս տէրն է գրաւում մրթմրթացող շանը, որպէսզի մտրակի ու հանգստացնի նրան:

Թնդանօթը մի ակնթարթ կանգ առաւ ու յանկարծ նետուեց կանօնիրի վրա: Սա ետ թռաւ: Կիտախաւարի մէջ սկսեց թնդանօթի կռիվը մարդու հետ: Այս մենամարտին վերից նայում էր նաւի խումբը:

Ծերունի ուղևորը աշխուրջ կերպով հետևում էր կռիւ բոլոր փոփոխութիւններին՝ ենթարկելով միեւնոյն վտանգին, ինչ որ կանօնիրը: Ահաւասիկ թնդանօթը նետուեց կանօնիրի վրա: Նա ետ թռաւ: Թնդանօթը նորից նետուեց նրա վրա: Նա նորից ետ թռաւ: Թնդանօթը ասես թէ կենդանի էակ, ասես թէ տեսնող, յետադարձ շարժումով սկսեց մարդու վրա ջախջախող կացնի

արագութեամբ: Սղմած նաւի կողի ու սանդուխքի միջև եղած անկեանը՝ կանօնիրը պէտք է ոչնչանար:

Այդ միջոցին ծերունի ուղևորը մի անսովոր ճարակութեամբ յարձակւեց թնդանօթի վրա: Ճանապարհին ճանկելով մի հակ թղթաղբամ և, ձգմելու վտանգին ենթարկելով, հակը շարտեց ուղղակի լաֆէտի անիվների տակ: Թնդանօթը ասես թէ սայթաքեց: Այդ ժամանակ կանօնիրը իր երկաթէ ձողը արագ կռիւց լաֆետի ետևի ամենամօտ անիվի ճաղերի միջև: Թնդանօթը յաղթւած էր:

— Պարոն,— ասաց կանօնիրը,— դուք փրկուեցիք իմ կեանքը:

Բարձրահասակ ուղևորը ոչինչ չպատասխանեց:

Թնդանօթը յաղթւած էր, բայց նաւը ուժեղ կերպով ֆրասուեց: Ստիպւած եղան մոռանալ այն վտանգը, որ իրենց կարող են նկատել: Ստիպւած եղան տախտակամածը լուսաւորել՝ լապտերները ամրացնելով նաւի եզրին, զանազան տեղերում:

Թնդանօթը յաղթւած էր, սակայն նաւը թեքւել էր իր ուղղութիւնից ու աւելի հարաւ էր անցել, քան հարկաւոր էր:

Թնդանօթը յաղթւած էր, սակայն քամին քշում էր նաւը սանձարձակ ծովի վրայով, մեծ ալիքները լիզում էին ֆրասուած նաւը, և ծովի

վրա ածում էր փոթորիկը:

Այնուամենայնիվ թնդանօթը յաղթեաժ էր, և յաղթանակը տարած մարդուն հարկաւոր էր վարձատրել:

Նաւապետը կանօնիւրին ծերունու մօտ տաւրաւ: Նրա հագուստը պատառոտեաժ էր, մաղերը զգզզեաժ, աչքերը վառուաժ էին:

— Զօրավար, — ասաց նաւապետը, — ահա այն մարդը, որն ազատեց նաւը: Դուք չէ՞ք գտնուաժ, որ սրան պէտք է վարձատրել:

— Այդ իրաւունքը ձեզ է պատկանուաժ և ոչ թէ ինձ, — պատասխանեց ծերունին: — Դուք էք նաւապետը:

— Իսկ դուք զօրավարը:

Ծերունին նայեց կանօնիւրին:

— Այստեղ եկ:

Կանօնիւրը մօտեցաւ նրան:

Ծերունին նաւապետի կրծքից պոկեց Սուրբ Լիւդօվիկոսի շքանշանը ու կպցրեց կանօնիւրի մուշտակին:

— Ուռուա՜, — գոռացին նաւաստիները:

Նա, որին նաւապետը զօրավար անւանեց, մատով ցոյց տալով ուրախութիւնից ապշած կանօնիւրի վրա, ասաց.

— Իսկ այժմ գնդակահարել նրան:

Նաւաստիների խանդավառ աղաղակը վայրկենապէս լռեց, և պարզ լսուաժ էր միայն երկինքն ու ծովը պատառոտող փոթորկի աղմուկը:

— Այս մարդու անփութութիւնը քիչ մնաց խորտակէր նաւը, — ասաց զօրավարը: — Փոթորիկը հետաանդում է նաւը: Փոթորիկը հետաանդում է մեզ: Իւրաքանչիւր վրիպուաժ թշնամու վերաբերմամբ պատժուաժ է մահաւամբ: Արիութիւնը պէտք է վարձատրւի, իսկ անփութութիւնը պէտք է պատժւի:

Եւ ծերունին աւելացրեց:

— Իրագործել դատաւճիւր:

Կանօնիւրը, Սուրբ Լիւդօվիկոսի խաչը պատառոտած մուշտակից կախ, գլուխը խոնարհեց: Երկու նաւաստի ցած իջան ու վերադարձան մի սաւան ձեռներին: Սէրժանտը ծովային հետեակ զօրքի ղինւորներից տասներկուսին առանձնացրեց ու կանգնեցրեց երկու շարք, իւրաքանչիւրում վեց հոգի: Դատապարտեաժը լուռ կանգնեց նրանց միջև: Քահանան, խաչելութիւնը ձեռքին, առաջ անցաւ ու մօտեցաւ նրան:

— Մա՜րջ, — հրամայեց սէրժանտը:

Ջոկը ուղղեց գէպի նաւի քիթը: Երկու նաւաստիները, սաւանը ձեռներին, գնում էին ետեից: Փայլեց լոյսը, հառաչեց հրացանի զարկը, և կանօնիւրն ընկաւ ծովը:

Ուղեորը նոյնիսկ չնայեց այն կողմը, ուր գնդակահարեց կանօնիւրը:

— Այո, նա իսկական զօրավար է, — ասաց կապիտանի օգնականը:

— Նա լաւն է:

— Այսինքն անողոր է, — ուղղեց կապիտանը: Օգնականը նայեց նրան:

— Դուք, կապիտան, իսկական խօսքը գտաք: Անողոր... Այդ հէնց այն է, ինչ հարկաւոր է մեզ: Մենք պէտք է չորսկտոր անենք այդ անպիտան, արքայապաններին: Նրանք կտրեցին թագաւորի գլուխը, մենք էլ չպէտք է ներենք նրանց... Ծեծել, մորթել, ոչնչացնել բոլոր միջոցներով:

Այսինչ փոթորիկը բոլոր միջոցներով ծեծում, մորթում և ոչնչացնում էր ուժասպառ նաւը, որի վրա տապաւան էին գտել թագաւորի կողմնակիցները:

— Գամին բարձրացնում է ալիքը, — ասաց լօցմանը, — այլեւ անգոր զեկավարելու նաւը:

Ամպերը սև գանգաւածներով կախուել էին աղմկող ծովի վրա, արեւածագի գունատ շերտը ետ քաշելով ամպերը՝ երկինքը բաժանում էր ծովից: Արեւմուտքում լուսինն իր վերջին ճառագայթներն էր տարածում թանձր մութի միջով, որպէսզի մթութեան միջից պոկի այն վիթխարի ժայռերը, որոնք սպառնում էին խորտակել նաւը:

Ալեկըում, արեւածագի շերտի ֆօնի վրա գծագրւում էին ութը նաւ՝ ֆրանսական էսկադրան:

Արեւմուտքում մահն էր ծովի յորձանքներում, արեւելքում՝ մահը կռւի մէջ:

— Շախ և մատ երկու կողմից, — ասաց

կապիտանի օգնականը և ծիծաղեց:

— Դեռ կկռւենք, — պատասխանեց կապիտանը:

Պորրդակցելով լօցմանի հետ, նա ասաց օգնականին.

— Ութ նաւ—երեքհարիւր ութսուն թնդանօթ: Մեզ մօտ կռւի համար պէտքական ինքը հատ թնդանօթ կա:

Նւ կռւի պատրաստուելու նշան տալով՝ նա գնաց ծերունի ուղևորի մօտ:

— Զօրավար, — ասաց նա, — մենք թակարդի մէջ ենք էսկադրայի և խութերի միջև: Աւելի լաւ է ընկնել կռում, քան ալիքների մէջ: Բայց մեռնելը մեր պարտականութիւնն է և ոչ թէ ձերը: Դուք չլինէք՝ միապետութիւնն էլ կարող է կործանուել: Ես ձեզ կտամ մի մակոյկ իր թիւփարով: Ալիքները մեծ են, ծովում մութն է, դուք աննկատելի կերպով կսահէք: Լինում են դէպքեր, երբ փախուստը համագոր է յաղթութեան:

Ծերունին, դաժան, գլխով համաձայնութեան նշան արաւ:

Նաւապետը դիմեց շոկատին.

— Այս մարդը թագաւորի ներկայացուցիչն է: Սա մեր պաշտպանութեանն է յանձնաժ, մենք պէտք է պահպանենք նրան: Նա անհրաժեշտ է ֆրանսական զահի շահերի համար: Նա վանդէյական բանակների զեկավարը կլինի: Սա

Եւ շուտով նաւից մեկնեց մի մակույկ:

յայտնի սաղմահան զօրավար է: Նա Թրանսիայի ափերին պէտք է մօտենար մեղ հեռ միասին: Ինչ անենք, այժմ կմօտենա առանց մեզ: Գլուխը փրկել—նշանակում է ամեն ինչ փրկել: Ո՞վ է յանձն առնում զօրավարին ափ հասցնել:

Մութ շարքերից առաջ անցաւ մի մարդ և ասաց.

— Ես:

Եւ շուտով նաւից մեկնեց մի մակույկ: Կամաւոր նաւաստին ուժեղ կերպով թիավարում էր՝ խորտակւող նաւից տանելով թագաւորական զօրքերի ապագա ղեկավարին:

Նաւապետը խլացուցիչ գոռաց ձայնատար փողի մէջ.

— Նորին մեծութիւն թագաւորի ծովագնացներ: Սպիտակ դրօշակ բարձրացրէք միջափայլի վրա. մենք դիմաւորում ենք մեր վերջին արշալոյսը:

Նաւից որոտաց թնդանօթի ձայնը:

— Կեցցէ թագաւորը, — գոռաց ջոկատը:

Եւ հազիվ լսելի մի աղաղակ հասաւ հեռաւոր նաւերից.

— Կեցցէ հանրապետութիւնը:

Եւ երեք հարիւր թնդանօթների զարկերի գլորդոցը ցնցեց ծովային խորութիւնը:

Երկինքը լուսավառեց հրդեհով: Քամին խաղում էր ծիրանեգոյն ծխի քուլաների հետ: Նաւերը մերթ կորչում, մերթ յայտնւում էին,

որպէս երևոյթներ: Կոխվը կարճ տեւեց: «Կէյ-մօր» նաւը կործանւեց:

Իսկ մակոյկում, անմարդաբնակ ծովային տարածութեան մէջ, կռից հեռու, թիաւարը, ձգելով թիւերը՝ շեշտակի նայեց ուղևորի աչքերին և ասաց.

— Դուք մարկիզ դը Լանտէնաքն էք, Վիկօնա դը Ֆօնտէնէն: Դուք իմ սինիօրը, իմ տէրն էք: Դուք փախաք մեր տեղերից և այժմ վերադառնում էք: Ինչ որ դուք հրամայէք—ես բոլորը կկատարեմ: Մենք պէտք է հպատակենք Աստծուն և թագաւորին—թագաւորը չէ՞ որ Աստուած է երկրի վրա, —իսկ նրանցից յետո սինեօրին, որը մեզ համար նոյնն է, ինչ որ թագաւորը: Ես իսկոյն ճանաչեցի ձեզ, հէնց որ նամատք, ես մանկութիւնից եմ յիշում ձեզ,—բայց ես գաղտնի էի պահում ձեր անունը: Ինձ կանչում են Գալմալօ:

Եւ նա նորից վերցրեց թիւերը:

Լ Ա Ն Տ Է Ն Ա Ք Ը

Այդ ժամանակ ամբողջ ծովափը, ամբողջ Բրէտանը բռնւած էր ապստամբութեամբ: Գիւղացիները պարտիզանական կոխով էին մղում յիւղափոխական զօրքերի դէմ:

Ապրիլի 28-ին Փարիզեան Կօմմունան ապստամբ Վանդէա ուղարկածներին հրաման արձակեց. «Ոչինչ չխնայել, ոչ ոքի չներել»:

Յունիսի 2-ին, այն օրը, երբ մարկիզ դը Լանտէնաքը Ֆրանսիայի ամեն ելաւ, Փարիզից դուրս եկած տասներկու հազար զինուորներից ութ հազարը կոտորւեցին:

Փարիզեան կամաւորների բառալեօնը սէր-ժանտ Ռադուբի զլխաւորութեամբ, Սօդրէյեան անտառում, հետախուզութեան ժամանակ, հանդիպեց մի կնոջ՝ երեք երեխաների հետ:

Սէրժանտ Ռադուբը հարցրեց.

— Ո՞ւմ կոչմն ես, կապույտների, թէ՞ սպիտակների:

Կինը պատասխանեց.

— Ես... երեխաներիս կողմն եմ:

— Ի՞նչ է անում քո ամուսինը, — շարունակեց սէրժանտը իր հարցաքննութիւնը:

— Նա սպանւած է: Նա կուռւմ էր թագաւորի համար, իր տիրոջ համար, իր քահանայի համար:

— Իսկ դո՞ւ ինչ ես անում:

— Գնում եմ երեխաներիս հետ:

— Ո՞ւր:

— Ուր աչքս է կարում:

— Ո՞րտեղ ես գիշերում:

— Գետնի վրա:

— Ինչո՞վ ես կերակրւում:

— Պտուղներ ենք ուտում — վայրի սալոր, մուշ, զօղնօշ, ձարխտտի ծիլեր:

Երկու երեխան՝ տղան ու աղջիկը նայում էին սէրժանտին: Կնոջ գրկում պտուկած էր ծծկեր երեխան: Կինը էգի անտարբերութեամբ ցուցադրել էր իր մերկ կուրծքը: Նրա ոտքերին ոչ կօշիկ կար և ոչ էլ գուլպա. ոտքերն արիւնոտ էին:

Սէրժանտն ասաց.

— Իսկ դու գիտե՞ս, որ մենք փարիզցիներ ենք, որոնց դէմ կուեկ է քո ամուսինը:

— Տէր Յիսուս... — հառաչեց կինը՝ ձեռքերն ազօթի բռնելով:

Սէրժանտն ընդհատեց.

— Մնտորապաշտութիւններ պէտք չեն:

Ու կռացաւ դէպի կնոջ ստինքները ծծող մանուկը: Աղջիկը ծիծը թողեց, գլուխը կամացուկ թեքեց և նայեց սէրժանտի գզգզած մազերով ծածկւած դէմքին:

Սէրժանտն ուղղեց ու ասաց.

— Ընկերներ... Այս հանդիպումից հետևում է այն, որ մեր զուգարտակը պէտք է այս երեք որրացած մանուկների հայրը դառնա: Համաձայն էք:

— Կեցցէ հանրապետութիւնը... — գոտային գինւորները:

— Ուրշւած է, — ասաց սէրժանտը:

Եւ «Կարմիր Գլխարկ» զուգարտակի երեխաներն իրենց մօր հետ ճանապարհ ընկան:

Զինւորները գզուշութեամբ առաջ էին անցնում:

Աւինների ծայրերից վեր կշկշում էին թըռչունները: Անտառը կազմւած էր ծփիներից, թղթենիներից և կաղնիներից: Նա աճել էր ուղիղ, հարթ տեղում: Մամուռն ու թանձր խոտը խլացնում էին մարդկանց քայլերի աղմուկը: Ոչ ճանապարհ կար և ոչ էլ արահետ: Սրտերն փայրի սալորենին, ձարխտտը, բարձր, ծակող թփերի ամբողջ ցանկապատերը տասը քայլ հեռաւորութեան վրա թոյլ չէին տալիս որոշել մարդուն: Երբեմն թփերի մէջ երևում էին ճահիճների բնակիչները՝ արագիւլը կամ կոցահարը:

* * *

Մինչ «կարմիր Գլխարկ» գումարապետը դանդաղ, դարանից վախենալով, առաջ էր շարժուած անտառի միջով, Գալ՝մալօն մարկիզը դը Լանտէնաքին ափ հանեց:

Մարկիզը դը Լանտէնաքն ասաց նաւաստուն:

— Մոռացիր, որ դու նաւաստի ես: Եղիր գիւղացի:

— Նախ քան նաւաստի դառնալը՝ գիւղացի էի,—պատասխանեց Գալ՝մալօն:

— Մենք կհեռանանք տարբեր կողմեր,—ասաց մարկիզը:—Գու կերթաւ Սէնտ-Օբէն անտառը: Այնտեղ, ձորի ծայրին, Սէն-Ռիէլի և Պլիզիլեակի միջև մի մեծ ծառ կտեսնես: Երեք անգամ իրար ետեից «ձերոնցից եմ» կանչիր երրորդ կանչից գետնի տակից մի մարդ դուրս կգա:

— Ծառի արմատները տակը գտնուող ստորերկրեա անցքից, գիտեմ:

Մարկիզը դէպի Գալ՝մալօն մեկնեց իր կանաչ մետաքսէ ժապաւէնը:

— Ահա իմ գզականիշը: Վերցրու այս: Կարեւոր է, որ առայժմ ոչ ոք չիմանա իմ անունը: Բայց բաւական կլինի այս գզականիշը: Վրայի շուշանը նորին մեծափայլութիւն թագուհու ձեռքով կարւած է բանտում:

Գալ՝մալօն ծունր իջնելով՝ շուրթերը հպեց ոսկէ շուշանին:

— Այս գզականիշը դու ցոյց կառաւ ձորի մօտի մարդուն,—շարունակեց մարկիզը:—Նա կհասկանա: Այդ մարդը Պլանիշկօն է, կամ ինչպէս կոչուած են նրան՝ «Թագաւորական Սիրտը»:

Գալ՝մալօն ուշադրութեամբ լսում էր՝ միտը պահելով այն մարդկանց անունները, որոնց պէտք է տեսնէր, և այն տեղերի անունները, ուր մարկիզը ուղարկուած էր նրան: Մի անգամ միայն ընդհատեց մարկիզին, երբ յիշեց մարկիզի հայրենի ամրոց Լա-Տուրգը:

— Այնտեղ ստորերկրեա անցք կա: Իմ հայրը գիտէր այն և ցոյց տուց ինձ: Նա մնացել էր հին ժամանակներից, երբ Լա-Տուրգը յաճախ պաշարում էին: Եւ պաշարւածները միշտ էլ կարողանում էին փախչել այդ ճանապարհով, որովհետեւ նա անտառն է դուրս գալիս:

— Ես այդ ճանապարհը չգիտեմ,—ասաց մարկիզը:

— Կա,—առարկեց Գալ՝մալօն,—կա, իմ սինեօր,—հաստատ գիտեմ: Պէտք է պատի միջի քարը շուռ տալ:

Մարկիզն ընդհատեց.

— Ժամանակ չկորցնենք: Նախ և առաջ գործ:

Եւ նա շարունակեց.

— Նորին մեծութեան շուշանը ամեն տեղ

քեզ լաւ ընդունելութիւն է տալիս։ Չմոռա-
նաս, որ դու աշխարհի տեղերով ես անցնելու,
ուր ամբողջ բնակչութիւնը միայն դիւզացիներէց
ու լեոնցիներէց է բաղկացած։ Դու պէտք է
շորերդ փոխես։ Հանրապետականներն աշխարհ
յիմար են, որ կապոյտ կամզոլով և եռագոյն
զգականիշ ունեցող եռանկիւնի գլխարկով կա-
րելի է ամեն տեղ անցնել։ Այժմ, չէ՞ որ, ոչ
գնդեր կան և ոչ էլ զինւորական համազգեստ։
Բոլորին, ում անունը քեզ տւել եմ, ասա, որ
հասել է ժամանակը՝ միաժամանակ երկու պա-
տերազմ տանելու, այն է՝ մեծ ու փոքր։ Ան-
տառում պատերազմելը գերազատում եմ բաց
զաշտում պատերազմելուց։ Այս ամսի վերջին
պէտք է ունենամ հինգհարիւր հազար բնաջնդո-
ներ՝ անտառներում թագնւած։ Հանրապետական
բանակը իմ որսն է։ Մենք կուելու ենք աւա-
զակների պէս։ «Ոչ ոքի չխնայել» և «ամեն տեղ
զարան մտնել» — ահա իմ գործելակերպը։ Ան-
գլխացիները մեր կողմն են։ Եւրօպան մեզ կօգնի։
Պէտք է վերջ տալ յեղափոխութեանը։ Ասա նրանց
այս ամենը։

— Իսկ ո՞րտեղ կտեսնեմ ձեզ, իմ սինեօր։

— Մի շաբաթ էլ չի անցնի, երբ կսկսեն
իմ մասին խօսել։ Ես իմ ներկայութիւնը գոր-
ծողութիւններով ցոյց կտամ։ Ես վրէժ կառնեմ
թագաւորի և հաւատի համար։ Գնա։

Եւ արձակելով Գալմալօին՝ Մարկիզ դը Լան-

տէնաքը մենակ մնաց։ Նա բարձրացաւ մի բարձր
աւաղաթմբի վրա, որ աշտեղից դիտի շրջապատը։
Աւաղաթմբի վրա բարձրանում էր մղոնացոյց
բարէ սիւնը։ Յենւելով սիւնին՝ մարկիզն ուշա-
դրութեամբ դիտում էր մթնոլ հեռուն։ Ահա,
վերջապէս, այն, ինչ նա փնտռում էր՝ ցանկա-
պատած տների ու ծառերի մի խումբ — ազա-
րակը։

Հարթութիւնը մթնեց, իսկ անտառում թա-
գաւորում էր իսկական գիշեր։ Արեւելքում ել-
նում էր լուսինը։ Աստղերն ասղտում էին եր-
կինքը։ Ծովից փչում էր քամին՝ երկրին տիրած
լուսթեան միակ խանգարիչը։

Մարկիզ դը Լանտէնաքը չէր շարժւում։ Նա
մենակ էր, ոչ ոք նրան չէր ձանաչում, ոչ ոք
նրան չէր կռակածում։ Եւ, յանկարծ, հեռաւոր
զանգակատանը, հարթութեան ծայրում, նա տե-
սաւ՝ զանգակների վանդակը մերթ փափուկ,
մերթ բացւում էր. որոշ համաչափ ժամանակից
յետո նրա բարձր պատուհանը մերթ աչքի էր
զարնւում սպիտակ բծով, մերթ մթնում էր. նրա
միջով մերթ թափանցում էր երկինքը, մերթ
ստեր էր ընկնում նրա վրա, և այս ստերն ու
լոյսի ցոլմունքները բոլէ առ բոլէ յաջորդում
էին իրար՝ դնդանի վրա տեղացող մուրճի հար-
ւածների ճշտութեամբ։

Բարձր աւաղաթմբի վրայից կարելի էր
տաննեմէկ աւան և գիւղ որոշել։

Մարկիզ դը Լանտէնաքը դիտեց բոլոր զանգակաւորները և համոզուեց, որ ամեն տեղ զանգակները վանդակները մերթ սեռնում, մերթ ճերմակին են տալիս: Մարկիզ դը Լանտէնաքը գլխի ընկաւ, որ բոլոր զանգակաւորներում կոշտակ էին գարկում:

Քամին փչում էր ծովից ու տանում էր զօդանշը: Մարկիզ դը Լանտէնաքը չէր լսում զօդանշը: Նա տեսնում էր զօդանշը:

— Մի՞թէ. — ասաց մարկիզը: — Բայց ոչ ոք չգիտէ, որ ես այստեղ եմ:

Նա ակնհայտ էր դնում իւրաքանչիւր շրշիւնը: Յանկարծ նա տաճարապետիկ զգոյշ եղաւ: Արդէն մի քանի րոպէ նրա գլխովերեւը ասես թէ տեքններ էին շրշում: Նա ետ նայեց ու տեսաւ թղթի մի կտոր. քամին պոկոտում էր ափիցը, որ կպցրած էր մղոնացոյց սիւնին:

Երկինքը պարզ էր: Ներքեք՝ աւազաթմբի տակ՝ մութ էր, բայց գազաթը գեռեալ լուսաւորւած էր: Ափիշի վրա խոշոր տառերով գրւած էր.

«Պրանսական Հանրապետութիւն,
միաձոյլ և անբաժանելի:

Մենք, Մառնի պրիէր, շերբուրգեան ծովափնեա բնակի ժողովրդական լիազօրը, սրանով հրամայում ենք. — նախկին մարկիզ դը Լանտէնաքը, Ծօնտէնէ վիկօնտը, որ իրեն բրէտօնական պրինց է անւանում, որը Գրանւիլի մօտ

գաղանի կերպով Պրանսիայի ամեն է դուրս եկել՝ յայտարարւում է օրէնքից դուրս: Նրա գլուխը գնահատւած է: Նա, ով իշխանութեան ձեռքը կտա նրան կենդանի կամ մեռած, կստանա վաթսուն հազար լիւր: Այս գումարը կվճարւի ոչ թէ թղթադրամներով, այլ ոսկով: Մի գումարտակ անյապաղ ուղարկւում է վերոյիշեալ նախկին մարկիզ դը Լանտէնաքին փնտոելու համար:

Գիւղական համայնքները հրաւիրւում են՝ աջակցութիւն ցոյց տալ զօրքին:

Տրւած է Գրանւիլիւմ 1793 թւի յունիսի 2-ին»:

Ստորագրւած է. «Մառնի պրիէր»:

Իսկ ցածը մանր տառերով շարւած էր:

«Մարկիզ դը Լանտէնաքի անձնաւորութիւնը հաստատուելուն պէս՝ նա կգնդակահարւի: Հօվէն»:

— Հօվէն... դուրս թռաւ մարկիզի բերանից:

Նա խոր մտածմունքի մէջ ընկաւ և երկար կանգնած մնաց՝ աչքը ափիշից չհեռացնելով:

— Հօվէն... — կրկնեց նա:

Եւ գլխարկը քաշելով աչքերին՝ կզակի տակ կապեց իր ծովային անթի վերարկուի կապիշօնը և արագ քայլերով ցած իջաւ հողաթմբի վրայից: Նա առաջ անցաւ նախօրօք գծած ուղիով՝ դիմելով դէպի ագարակը: Նա կարծում էր, որ այնտեղ անվտանգ օթեան կգտնի:

Նա անցաւ բարձր ու թեք բլուրը, որն ամ-

բողջովին ծածկւած էր վայրի սալորենիներով։ Ահա, այլևս հեռու չէ ազարակը։

Ծխի մի ահագին սիւն, որ կտրւում էր կրակի գունատ լեզուներով, ոլորապտոյտ վեր էր բարձրանում մութի մէջ։ Այնտեղից, ուր ազարակն էր, լսւում էին հրացանաձգութեան ձայներ և աղաղակներ։

Հետաքրքրութիւնը յաղթեց վտանգի գիտակցութեանը։ Մարկիզը բարձրացաւ բլուրը։

Այո։ Ազարակի մօտ հրացանաձգութիւն էր տեղի ունենում։ Փերման վառւում էր։ Ահաւասիկ՝ հրացանաձգութիւնը հանդարտեց։ Ինչպէս երևում է մի կողմը — ո՞րը — յաղթեց։

Մարկիզն ուզում էր բլուրից իջնել, բայց արդէն ուշ էր։ Նրանք, որոնք քանդում էին ազարակը՝ ցրւեցին ծմակում։ Նրանց ձայները լսւում էին թփերի շուրջը։ Եւ աւելի բարձր, աւելի յաճախ կանչւում էր մի անուն.

— Լանտէնաք... Լանտէնաք... Մարկիզ զը Լանտէնաք...

Ինչպէս երևում է մարկիզը նկատուել էր։ Ինչպէս երևում է մարկիզը կորաւ։

Նրա շուրջը, ծմակովը մէկ, շողշողացին սւիմներ, հրացանի փողեր ու սրեր։ «Լանտէնաք» — հնչեց բոլորովին մօտիկ, և ցածը՝ նրա ոտքերի մօտ, վայրի սալորենիների թփերի մէջ երևացին դաժան դէմքեր։

Նա մենակ էր։ Նա կանգնած էր մի բարձր

տեղ և անտառի բոլոր ծայրերից տեսանելի էր։ Նա հանեց գլխարկը, բարձրացրեց եզրը մի կողմից, վայրի սալորենու թփից կտրեց մի երկար շոր փուշ, դրանից հանեց սպիտակ գդակահիշը, բարձրացրած եզրի հետ միասին փշով խրեց այն գլխարկի վերին մասին, հագաւ գլխարկը և դիմելով ամբողջ անտառին՝ բարձր ձայնով աւագ.

— Ես նա եմ, ում փնտռում էք զուք։ Ես մարկիզ զը Լանտէնաքն եմ, Վիկօնա զը Ֆօնտէնէն, բրէտօնական պրինցը, թագաւորական զօրքերի զօրավարը։ Կրակէ՛ք... Զա՛րկ...

Եւ երկու ձեռքով մէկից բանալով իր կաշւէ մուշտակի փէշերը՝ մերկացրեց կուրծքը։ Նա իջեցրեց աչքերը՝ մտածելով, թէ ցածում իր դէմ ուղղած հրացանի փողեր կտեսնի, և տեսաւ՝ իրեն շրջապատած ծնկաչօք մարդկանց։ Հաղաւթաձայն մի աղաղակ տարածւեց անտառովը մէկ.

— Կեցցէ՛ զօրավար Լանտէնաքը, մեր տէրը...

Եւ գլխարկները դէպի վեր օդի մէջ թռան։

Մի գեղեցիկ երիտասարդ վաղեց, բլուրը ելաւ։ Նա գետին նետեց իր գլխարկը, քանդեց թրի կապը, ծռնկ խոնարհեց մի ոտքով, կապն ու թուրը մեկնեց մարկիզին և աւագ.

— Ահա գլխաւոր հրամանատարի թուրը։ Այս մարդիկ ձեզ են պատկանում։ Հրամայէ՛ք, զօրավար։

Նա նշան արաւ, և թփերի միջից դուրս եկան մի քանի մարդ՝ եռագոյն դրօշակը ձեռքերում: Նրանք դրօշակը դրին մարկիզի ոտքերի տոջև:

— Զօրավար, — առաց երիտասարդը, — այս դրօշակը խլեցինք կապոյտներից, որոնք գրաւել էին ագարակը: Այն ագարակը, ուր պէտք է գտնէինք ձեզ:

Մարկիզը, առանց շտապելու, հանգիստ և լուրջ կապեց թուրը: Ապա թուրը հանելով պատեանից և ցնցելով այն գլխի վերևը՝ գոռաց.

— Ոտքի՛ ելէք: Կեցցէ՛ թագաւորը:

* * *

Իսկ ագարակի աւերակների մէջ ընկած էին «Կարմիր Գլխարկ» գումարաակի զինուորների դիակները: Բոլորն էլ բորիկ էին, կօշիկները հանել էին: Խլել էին և զէնքերը: Դիակներն ընկած էին իրար կողքի: Պարզ է. նրանց գնդակահարել, վայր էին գլորել մէկ զարկով — մտածւած, ճշտապահ:

Հսկայական գէօլը մխում էր գետնի վրա: Դա արեան գէօն էր:

Հրգեհից գերծ մնացած ցածր պատի ետեից ցցւել էին ոտքեր: Այդ ոտքերը միւս բոլորից աւելի փոքր էին: Կանաչի ոտքեր էին դրանք:

Դրա համար էլ կօշիկ ունէին. պատերազմում ո՛ւմ են պէտք կանաչի կօշիկները:

Կինն անշարժ պառկած էր պատի ետեւ: Նրա դէմքը մեռածի նման գունատ էր, բերանը բաց, աչքերը փակ: Կուրծքը բաց էր: Ուսի վրա սառել էր արիւնը: Անրակը փշուած էր: Կնոջը, ինչպէս և զինուորներին, գնդակահարել էին:

Կնոջը, ինչպէս և զինուորներին, գնդակահարել էին:

Աւերակների մէջ փռւի միջից դուրս ցցւեց մի գլուխ, նրա ետեից՝ միւսը: Սրանք ագարակի տէրերն էին, գիւղացիներ: Մէկը ձեռքը դրեց կնոջ կրծքի վրա և սրտի թոյլ բաբախում զգաց:

— Կենդանի է, — առաց նա:

— Իսկ երեխաներին տարան, — առաց միւ-

սը:—Երեքն էին, հա՞: Ինչպէս էր նա լալիս և ինչպէս էին նրանք աղաղակում...
— Բազմաներ...
— Եւ տեղն ու տեղը հառաչեց.
— Օ՛, Տէր իմ, Տէր իմ...
Տարած երեխաները «Կարմիր Գլխարկ» գու-

մարտակի երեխաներն էին, իսկ գետնին անզգա-
րնկած կինը նրանց մայրն էր:
Մի քանի բոպէից յետո նա ուշքի եկաւ, և
գիւղացիները՝ զլուխները խոնարհած՝ լսում էին
նրա լացը: Նա գոռում էր.
— Երեխանե՛րս: Ո՞ւր են իմ երեխաները:
Յետո լռեց: Եւ ամբողջ ժամանակը, երբ
բժշկւում էր գիւղացիները մօտ, լուռ էր: Տա-
կաւին չառողջացած՝ նա մնաք բարով ասաց գիւ-
ղացիներին.
— Պէտք է գնալ:
— Ո՞ւր:
— Երեխաներիս փնտռելու, — պատասխա-
նեց մայրը:

III

Ս Ի Մ Ո Դ Բ Դ Է Ն

Սիմուրդէնի ծնողները հասարակ գիւղացի-
ներ էին. նրան դարձրել էին քահանայ, որ դուրս
քաշեն ժողովրդական ստորին միջավայրից, իսկ
նա նորից տառապող ժողովրդի մէջ մտաւ:

Սիմուրդէնը գիտէր եւրօպական բոլոր լե-
զուները և մի քանի ուրիշներն էլ: Նա մշտա-
պէս, անդադար սովորում էր, և այդ օգնում էր
նրան ողջախոհ մնալ: Գիտութիւնը սպանել էր
նրա մէջ դէպի Աստուած ունեցած հաւատը. կրօ-
նական դօգմաներից նրա ուղեղի մէջ ոչինչ չէր
մնացել: Այն ժամանակ, ինքն իրեն քննութեան
ենթարկելով, զգաց, որ բարոյական հաշմանդամ
է և, ուժ չունենալով դէն շարտելու այն, ինչ
քահանայութիւնից մնացել էր նրա մէջ, սկսեց
մարդը կատարելագործել իր մէջ: Նրանից խլե-
ցին ընտանիքը՝ նրա ընտանիքը հայրենիքը դար-
ձաւ, նրան կին չուէին—նա ամուսնական կա-
պերով միացաւ մարդկութեան հետ: Նրան ար-
գելեցին սիրել՝ նա սկսեց առել: Նա առում էր

սուտը, միապետութիւնը, իր քահանայական
զգեստը: Յամառ, անդրդւելի կամքի տէր մարդ
էր: Իր բոլոր ուժերով կանչում էր ապագային:
Նա նախագգում էր այդ ապագան, նախատես-
նում էր այն, դրամայի հանգուցը պատկե-
րացնում էր իրեն՝ վրէժառուի կերպարանքով,
որը միաժամանակ ազատարար կլինի և վերջ
կդնի մարդկային բոլոր վշտերին:

1793 թւին նա յիսուն և մէկ տարին էր
մտնում:

1793 թւին յեղափոխական Ֆրանսիան թըշ-
նամիներով էր շրջապատւած: Միապետական
Եւրոպան պատերազմի ելաւ Ֆրանսիայի դէմ:
Բայց այս՝ միակ վտանգը չէր յեղափոխութեան
համար: Հէնց Ֆրանսիայի մէջ քաղաքացիական
պատերազմ էր տեղի ունենում: Մերթ այստեղ,
մերթ այնտեղ խռովութիւններ և ապստամբու-
թիւններ էին բռնկւում: Յեղափոխութեան թի-
կունքը Փարիզն էր, որը պէտք է արտաքին ու
ներքին պատերազմ մղէր:

93 թիւը՝ դա եւրոպայի պատերազմն էր
Ֆրանսիայի դէմ, Ֆրանսիայինը՝ Փարիզի դէմ:
Յեղափոխութիւնը՝ դա Ֆրանսիայի ունեցած յաղ-
թութիւնն է եւրոպայի վրա և Փարիզինը՝ Ֆրան-
սիայի վրա:

93 թւի Փարիզը՝ դա զինավարժութիւններն
էին պարտէզներում և այգիներում. ամբողջ թա-
փով աշխատող զէնքի արհեստանոցները. եռա-

դոյն գզահանիչները՝ բոլոր անցորդների գլխարկ-
ների վրա. այն կանայք, որոնք ասում էին՝
«կարմիր գլխարկները սաղում են մեր դէմքին»,
կարմանիօլան (յեղափոխական պար), որ պա-
րում էին փողոցներում և որի ժամանակ իրար
ուշ թէ «կաւայէր» ու «դամա» էին կանչում, այլ՝
«քաղաքացի» և «քաղաքացունի»: աւերած ե-
կեղեցիներ ու վանքեր. պարեր՝ աւերած եկե-
ղեցիներում, բեմի վրա վառող ջահերի լոյսի
տակ. աղքատութիւն, սով, թանկութիւն, խա-
նութիւնների առջև պոչեր, որոնք երբեմն ձգւում
էին մի քանի թաղի երկարութեամբ, կոմսուհի-
ներ, մարկիզներ, կոյսեր, որոնք առևտրական
կամ արհեստագործ էին դարձել. սլանամոլներ,
ճոխ ժաբոնների մէջ, որ հեղնում էին քաղաքա-
ցիական ամուսնութիւնը և փախչում, երբ նրանց
«փուշիկաւոր» էին կանչում. պանդոկներ, ուր
եկեղեցիներից թալանած մասնատուփերով էին
զինի խմում, լրագրավաճառներ, որ գոռում էին.
«Լուրեր... Վերջին լուրեր»...

Եւ ամեն մէկի գլխի վերև սաւառնում էր
զիլիօտինի ուրւականը: Եւ գերմանացիներն էին
կանգնել Փարիզի դռների առջև:

Այս բոլորի հետ միասին ժողովրդի մէջ հո-
գեկան անկման ուշ մինչոյլ չկար: Ոչինչ, բացի
անհամբոյր ուրախութիւնից, որ վերջապէս խոր-
տակեցին դահերը: Կամաւորները թափւում էին
խմբերով՝ իրենց կեանքն հայրենիքին առաջար-

կելով: Փոքրիկ երեխաները յեղափոխական երգեր էին թոթովում: Այդ երեխաներն իրենց մէջ մարմնացնում էին հզօր ապագան:

«Պէտք է համբերել. այժմ յեղափոխութիւն է» — ասում էին փարիզցիները:

Մի հիվանդ մեռնում էր կոկորդի վաս տեսակ ուռուցքից, որ խեղդում էր նրան: Ուռուցքը դուրս էր, գարշահոտ, գուցէ և թունաւոր. մեռնողին փրկելու համար՝ պէտք էր անմիջապէս բաց թողնել թարախը: Սիմուրգէնը պատահամբ հիվանդի մօտ էր: Նա շրթունքները կպցրեց ուռուցքին, ծծեց այն, թքելով շարունակ, մինչ բերանը լցւում էր թարախով, և մահից ազատեց մարդուն:

— Դուք այդ կանէի՞ք թագաւորի համար:

— Ո՛չ, — պատասխանեց Սիմուրգէնը, — թագաւորի համար: Ոչ:

Այս քայլը և այս պատասխանը նրա համար ժողովրդականութիւն ստեղծեցին Փարիզի ազօր թաղերում:

93 Թէին նա Փարիզի չքաւոր ազգաբնակչութեան ամենաազդեցիկ, գուցէ և միակ, դեկավարն էր: Սիմուրգէնը ուժեղ կերպով հաւատում էր, որ սօցիալական յեղաշրջման ժամանակ միայն ծայրայեղութիւնները կարող են ուժեղ հիմք ծառայել ապագայի համար:

Սիմուրգէնը արտաքուստ սովորական ազօր մարդու տեսք ունէր. հագնում էր՝ ինչ որ

պատահէր: Երիտասարդ հասակում նա ածելում էր գլուխը: Ծերութեան հասակում ճաղատեց, և այն հազւագիւտ մաղերը, որ տակաւին մնում էին նրա գլխին, ճերմակեցին: Նրա ճակատը լայն էր: Ոստում էր հանդիսաւոր, կրքոտ և կարուկ, իշխող ձայնով: Դառը ժպիտը նրա շրթունքներից երբէք չէր անցնում:

Աշխարհիս երեսին մի մարդ կար միայն, որին Սիմուրգէնը մարդավայել սիրում էր, սիրում էր որպէս որդու, բայց ոչ որպէս մարդկութեան ներկայացուցիչ:

Դեռևս երիտասարդ հասակում Սիմուրգէնը, որպէս դաստիարակ և ուսուցիչ, ապրում էր մի արխտօկրատ ընտանիքում: Նա ունէր մի սան, այս ընտանիքի որդին և ժառանգը, և նրան սիրում էր: Այնքան հեշտ է երեխային սիրելը: Ի՞նչ չես ների երեխային:

Սիմուրգէնը խենթօրէն կապեց իր աշակերտին: Սիրում էր նրան, ինչպէս ստեղծագործողը սիրում է իր ստեղծագործութիւնը: Հարուստի ճուտին նա մարդ դարձրեց, գուցէ և մեծ մարդ, — ի՞նչ իմանաս: Այսպէս էր, յամենայն դէպս, նա երազում: Զահել ազնւականին տուեց այն ամենը, ինչ ապրում և աճում էր հէնց իր մէջ, պատւաստեց նրա մէջ իր առաքինութեան անեղ խստութիւնը, խղճահարութիւնը, նրա երակներին մէջ թափեց իր համոզմունքները, իր իղէպները. այս արխտօկրատական

ուղեղին նա ժողովրդական հոգի ներշնչեց:

Դոստաիարակութեան աշխատանքը վերջացած էր, տղան երիտասարդ դարձաւ, և Սիմուրգէնը հարկադրեց բաժանել նրանից: Բայց Սիմուրգէնը միշտ յիշում էր նրան և յոյս ունէր հանգիսեւում:

Եկաւ յեղափոխութիւնը: Սիմուրգէնը չգիտէր թէ ո՞ւր է իր սանը: Իսկ ինքը ժողովրդական ամենասիրելի զեկավարներից մէկը դարձաւ:

Այժմ Սիմուրգէնի անունը մոռացւած է: Բայց ԶԶ թւին նրան յարգում էին և նրա ուղղամտութիւնից ու խելքից վախենում էին Ռօբէտայիէրն ու Դանտօնը: Նոյնիսկ Մարատը նրա առջև կորցնում էր իրեն:

Ահա թէ ինչպէս Սիմուրգէնը Լանտէնաքի դէմ պործող բանակի կօմիսար նշանակեց. երեք շաբաթ անց այն օրից, երբ մարկիզ զը Լանտէնաքը Վանդէայի ապստամբութեան գլուխն անցաւ, Փարիզում, Իւլ-Պաօն փողոցի վրա գտնուող պանդոկում ժողովի էին հաւաքւել Ռօբէտայիէրը, Դանտօնն ու Մարատը: Իսկոյն պարզեց տարածաշնութիւնը. Ռօբէտայիէրը պնդում էր, թէ զլխաւոր ուժերը պէտք է ուղղել Վանդէայի դէմ կուելու, Դանտօնը հաստատում էր, թէ ամենուր փոանգաւոր թշնամին՝ ներքին թշնամին է:

Եւրօպա և գաւառ — ահա այն թշնամիները, որ տեսնում էին Ռօբէտայիէրն ու Դանտօնը: Մարատը լսում էր նրանց վէճը ու ծիծաղում էր:

— Ձեզանից ամեն մէկը իր սիրած ձին ունի, — ասաց նա վերջապէս: — Դուք, Դանտօն՝ Պրուսիան, դուք, Ռօբէտայիէր՝ Վանդէան: Բայց կա էլի մի մեծ փոանգ: Այդ տեսնում եմ միայն ես: Դա փարիզեան պանդոկներն ու կաֆէներն են: Այո, փարիզեան: Այնտեղ են հաւաքւում թագաւորի կողմնակիցները: Այնտեղ են հաւաքւում ֆինանսական գատարկապորտները: Այնտեղ են հրահրում բոլոր զժբախտութիւնները՝ սովը, թանկութիւնը: Մի կաֆէն վիճում է միւսի հետ. այնտեղ ինչ ասէք, սր չի պատահում՝ կռիւներ, սկանդալներ...

— Դուք ծիծաղո՞ւմ էք մեզ վրա, Մարատ, — ընդհատեց Դանտօնը:

Մարատի թզուկ մարմինը ծոմուեց շարութիւնից և նա զազարեց ծիծաղելուց:

— Վատնգը Փարիզումն է, — կրկնեց նա, — փոանգը միութեան բացակայութեան մէջն է, այն բանի մէջ, որ իւրաքանչիւրը, ձեր երկուսից սկսած, իրաւունք է համարում իր կողմը ձիգ տալ:

— Իսկ դո՞ւք, — գոռաց Դանտօնը: — Միթէ դուք էլ ձեր կողմը չէ՞ք քաշում:

— Մեզ զիկտատօր է պէտք, — կարուկ բացականչեց Մարատը:

— Այո, — պատասխանեց Ռօբէտայիէրը: — Դուք կամ ես:

— Ես կամ դուք, — կրկնեց Մարատը:

Դանտօնը փնթփնթաց.

— Դիկտատօրա ցանկացաք: Հապա մէկ փորձէք:

Եւ սրան յաջորդող խիստ, սպառնալիքներով լի վէճի մէջ ակնյայտ կերպով լուում էր յեղափոխութեան համար, գուցէ, ամենասպառնալի վտանգը՝ ղեկավարների միջև եղած տարաձայնութիւնը: Աւելի ու աւելի սաստկանում էին ձայները, աւելի ու աւելի խիստ էին դառնում խօսքերը՝ թագնւած չարութիւնով լի, և արդէն մոռացել էին արտաքին ու ներքին թըշնամիներին, Ռօբէսպիէրը, Դանտօնն ու Մարատը՝ յեղափոխութեան երեք ղեկավարները՝ իրար մէջ միայն տեսնում էին թշնամիներին:

Մարատն առաջինը գոռաց՝ չկարողանալով զսպել իրեն.

— Յեղափոխութեանը պէտք չէ ոչ Դանտօն, ոչ էլ Ռօբէսպիէր:

Այդ վայրկեանին դուռը ձոնչաց և ինչ որ մէկի ձայնը հնչեց.

— Մարատ, դու իրաւացի չես:

Ներս մտաւ Սիմօնըզէնը:

— Դու իրաւացի չես, Մարատ,—կրկնեց նա:—Դու օգտակար ես, իսկ Ռօբէսպիէրն ու Դանտօնը՝ անհրաժեշտ: Ինչո՞ւ ես սպառնում նրանց: Միութիւն, միութիւն, քաղաքացիներ... Ժողովուրդը միութիւն է պահանջում:

Եւ Սիմօնըզէնը մօտեցաւ սեղանին:

Փրանսիական Մեծ Յեղափոխութեան ղեկավարները

Ձեռագաշա Ռօբէսպիէրը հարցրեց.

— Դուք ինչպէ՞ս մտաք այստեղ, քաղաքացի:

Մարտար լռել էր՝ անսովոր հնազանդութեամբ նայելով ներս մտնողին: Դանտօնը ձեռքը մեկնեց Սիմուրդէնին:

— Օ, քաղաքացի Սիմուրդէնն այստեղ աւելորդ չէ, — ասաց նա: — Պարոններ, քաղաքացի Սիմուրդէնին բացառեք զօրծերի զլուծիւնը:

— Մենք խօսում էինք Վանդէայի մասին, — մըթմըթաց Ռօբէսպիէրը:

— Վանդէայի մասին, — կրկնեց Սիմուրդէնը և աւելացրեց.

— Այո, դա մեծ սպառնալիք է: Եթէ յեղափոխութիւնը մեռնի՝ կմեռնի Վանդէայի պատճառով: Պէտք է ոչնչացնել Վանդէան նրա համար, որ Ծրանսիան կարողանա ապրել:

— Վանդէան ղեկավար գտաւ, — ասաց Ռօբէսպիէրը, — նա երկիւղալի է դառնում:

— Ո՞վ է այդ ղեկավարը, քաղաքացի Ռօբէսպիէր:

— Մի ոմն կանտէնաք, նախկին մարկիզ, որն իրեն մեծարում է որպէս բրէտօնական պրինց:

Սիմուրդէնն աշխուժացաւ.

— Ես գիտեմ նրան, — ասաց նա, — ես քահանա էի նրա ծխականների մէջ:

— Նա սարսափելի է, — ասաց Ռօբէսպիէրը.

— Նա այրում է գիւղերը, կոտորում վիրաւորներին, սպանում է գերիներին, գնդակահարում կանանց:

— Կանա՞նց:

— Այո: Ուրիշների թւում նրա հրամանով գնդակահարւել է և երեք երեխաների մայրը: Ի՞նչ եղան երեխաները—յայտնի չէ... Նա իսկական հրամանատար է, նա գիտէ զինւորական արհեստը:

— Վաղո՞ւց է նա Վանդէայում,—հարցրեց Սիմուրդէնը:

— Երեք շաբաթ է:

— Նրան պէտք է օրէնքից դուրս յայտարարել:

— Արւած է:

— Պէտք է գնահատել նրա զուխը:

— Արւած է:

— Իրամական խոշոր վարձատրութիւն խոստանալ նրան, ով կըռնի նրան:

— Արւած է:

— Ոչ թէ թղթադրամներով, այլ ոսկով:

— Արւած է:

— Նրան պէտք է գիւլիտինի վրա ուղարկել:

— Կ'արւի:

— Ո՞վ կանի այդ:

— Դուք:

— Ե՞ս...

— Հասարակական Փրկութեան Կոմիտէն

ձեզ ամենալայն լիազօրութիւններով որպէս պատգամաւոր Վանդէա կուղարկի:

— Համաձայն եմ,—ասաց Սիմուրդէնը:

Ռօբէսպիէրն արագ էր շարժւում մարդկանց շնորհելու գործում դա պետական մարդու բնորոշ յատկանիշն է: Իր առջև փռւած թղթերի կոյտի տակից նա մի թերթ հանեց, որի վրա տպւած էր այս վերնագիրը. «Ճրտնաւան հանրապետութիւն, միաձույլ և անբաժան: Հասարակական Փրկութեան Կոմիտէ»:

— Ո՞ւմ մօտ պէտք է պատգամաւոր լինեմ,—հարցրեց Սիմուրդէնը:

Ռօբէսպիէրը պատասխանեց.

— Հանտէնաքի դէմ ուղղւած արշաւախմբի հրամանատարի մօտ: Բայց պէտք է նախազգուշացնեմ ձեզ, որ դա նախկին մի ազնւական, արքայաօկրատ է:

— Փողովուրդը ազնւականներին չի հաւատում, և նա իրաւացի է,—ասաց Սիմուրդէնը: — Ես քահանա եմ եղել: Երբ քահանային յանձնարարում են հետեւել մի ազնւականի, նրա վրա կրկնակի պատասխանատուութիւն է ընկնում և այսպիսի դէպքերում քահանան պէտք է անյող-դող լինի:

— Անկասկած, —ասաց Ռօբէսպիէրը:

— Եւ անողոք, — աւելացրեց Սիմուրդէնը:

Ռօբէսպիէրն ասաց.

— Այդ ազնւականը վաղուց չէ, ինչ ժա-

մանել է սահմանից, ուր կարողացել է արդէն
աչքի ընկնել իր խելքի և քաջութեան շնորհիւ:
Նա հիանալի կերպով ղեկավարում է իր արշա-
ւախումբը: Ահա երկու շարաթ է արդէն, ինչ
արշաւախումբը իր առջև նեղում ու քշում է
ձերունի Լանտէնաքին:

— Բայց նա մի թերութիւն ունի, — ընդհա-
տեց Մարատը:

— Ի՞նչ թերութիւն, — հարցրեց Սիմուրդէնը:

— Բարի սիրտ, — պատասխանեց Մարատը
և շարունակեց. — Նա խիստ է կուր ժամանակ և
մեղմ է կուրից յետո: Նա շատ ներողամիտ է:
Նա հակառակ է ներելու և խնայելու: Նա հովա-
նաւորում է կոյսերին, ազատում է ագնեական-
ների կանանց և աղջիկներին, արձակում է գե-
րիններին ու տէրաէրներին:

— Դա խոշոր սխալ է, — ասաց Սիմուրդէնը:

— Դա ոճրագործութիւն է, — աւելացրեց
Մարատը:

— Երբեմն, — նկատեց Դանտոնը:

— Յաճախ, — ասաց Ռօբէսպիէրը:

— Համարեա միշտ, — նորից պնդեց Մա-
րատը:

— Երբ գործ ունեա հայրենիքի թշնամիներ-
ի հետ՝ միշտ, — ասաց Սիմուրդէնը:

— Մէկ ասա, քաղաքացի Սիմուրդէն, ինչ-
պէս կվարէիր դու հանրապետական այն ղեկա-

վարի հետ, որը ազատ արձակէր յեղափոխու-
թեան թշնամուն:

— Ես կհրամայէի գնդականարել նրան:

— Կամ գլխատման ուղարկել, — աւելացրեց
Մարատը:

— Այս կամ այն, ընտրութեամբ, — ասաց
Սիմուրդէնը:

Մարատն ասաց.

— Այդ դէպքում միանում եմ Ռօբէսպիէրի
կարծիքին: Հասարակական Փրկութեան Կոմիտէն
քաղաքացի Սիմուրդէնին ամենախոշոր լիազո-
րութիւններով սրպէս պատգամաւոր ուղարկում
է՝ ղիտելու ծովափնեա բանակի արշաւախմբի
հրամանատարին: Ի դէպ, ի՞նչպէս է այդ հրա-
մանատարի անունը:

— Հօվէն, — պատասխանեց Ռօբէսպիէրը:

Սիմուրդէնը գունատեց.

Հօվէն... Դուրս թուա նրա բերանից:

Մարատը չհեռացրեց իր հայեացքը նրա
վրայից:

— Քաղաքացի Սիմուրդէն, — ասաց նա, —
յա՛նձն էք առնում արտայայտած պայմաննե-
րով հրամանատար Հօվէնի մօտ լիազօր նշանակ-
ւելը: Այդ վճռա՞ծ է:

— Վճռւած է, — պատասխանեց Սիմուրդէ-
նը՝ աւելի ու աւելի գունատելով:

Ռօբէսպիէրը վերցրեց իր առջև դրած գրի-
չը, պատրաստի բլանկի վրա իր ուղիղ ձեռա-

գրով չորս տող դուրս բերեց և թուղթն ու գրիչը տւեց Գանտօնին: Նա էլ ստորագրեց թուղթը, իսկ նրանից յետո ստորագրեց Մարատը, որն ամբողջ ժամանակ աչքը չէր հեռացնում մեռելի պէս գունատ Սիմուրգէնի վրայից:

Ռօբէսպիէրը թուղթը նորից վերցրեց, նշանակեց ամսաթիվը և յանձնեց Սիմուրգէին:

Սիմուրգէնը կարդաց.

«Հանրապետութեան II տարի.

Մըանով վկայուած է, որ քաղաքացի Սիմուրգէնը, որը Հասարակական Փրկութեան Կօմիտէի կողմից ծովափնեա բանակի արշաւախմբի հրամանատարին կից կօմիսսար է նշանակւած, ամենալաշն լիազօրութիւններ ունի:

Ռօբէսպիէր: Գանտօն: Մարատ:

28 յունիսի, 1793 թիվ»:

Ռօբէսպիէրն ասաց.

— Դուք կարող էք Հօվէնին գլխաւոր հրամանատար նշանակել և կարող էք նրան կախաղան ուղարկել: Ձեզ նշանակելու հրամանը դուք կստանաք վաղը ժամը երեքին: Ե՞րբ կմեկնէք:

— Վաղը ժամը չորսին, — պատասխանեց Սիմուրգէնը:

Մըանով էլ նրանք բաժանուեցին:

IV

Ճ Ա Մ Բ Ո Ր Դ Ը

Յունիսեան մի պարզ օր, երեկոյեան դէմ, վերջալոյսին, Կրուա-Բրանշար փոքրիկ հիւրանոցի առջև կանգ առաւ մի ձիաւոր:

Պանդոկապետը դուրս եկաւ լապտերը ձեռքին և սկսեց դիտել ճամբորդին՝ նրա լաշն անթև վերարկուն, որ ուսերից ընկնում էր ձիու գաւաղի վրա, նրա հանգիստ, դաժան, քահանային յատուկ դէմքը: Ճերմակ մազերը դուրս էին ցցւած անծանօթի դլխարկի լաշն եզրերի տակից, և գլխարկի մախմուրին ամրացրած էր Եռագոյն գդականիշը: Եռագոյն գդականիշը՝ դարանների այդ երկրում: Վերարկուի փէշերը բացւում էին՝ ազատ թողնելով ձեռքերը, այնպէս որ կարելի էր դիտել Եռագոյն գօտին՝ մէջը խրած երկու ատրճանակի կոթերի հետ միասին: Յաճրում վերարկուի տակից դուրս էր ցցւում թրի ծայրը:

Պանդոկապետը հարցրեց.

— Քաղաքացի, դուք այստե՞ղ էք կանգ առնելու:

Ոչ:

— Հապա ո՞ւր էք գնում:

— Դօլ:

— Բայց Դօլ ում կույժ կա:

— Ձիուս կեր տւէք, — պատասխանեց ճամբորդը:

Պանդոկապետը մի տաշտ բերեց, մէջը գաբի թափեց և արծակեց ձիու սանձերը: Յետո բերեց մի դոյլ ջուր:

— Այստեղ կանգ առէք, քաղաքացի, — աւաց նա: — Դուք երևի յոգնել էք: Նայէք ձիուն. նա բոլորովին կորել է քրտինքի մէջ:

— Ձին յոգնելու իրաւունք ունի, իսկ մարդն այդ իրաւունքը չունի:

Պանդոկապետը հարցրեց.

— Եւ դուք սիրա էք անում մենա՞կ գնալ այդ կողմերը:

Ինձ հետ պահակախումբ կա:

— Այսինքն ի՞նչպէս:

— Թուրը և տարճանակները:

— Բայց չէ՞ որ Դօլ ում կուռում են: Ձէ՞ որ անտառները լի են ապստամբներով:

Պանդոկապետը լապտերը մօտեցրեց դռան այս կողմը կպցրած թղթին և ձիաւորը կարդաց.

«Մարկիզ դը Լանտէնաքը պատիվ ունի նախազգուշացնելու իր եղբորորդի Վիկօնա Հօվէնին, որ եթէ իրեն, մարկիզին յաջողւի ձերբակալել

Վիկօնաին, առանց մտածելու կհրամայի գնդակահարել նրան»:

— Ահա և պատասխանը, — աւելացրեց պանդոկապետը:

Նա լուսաւորեց մի այլ յայտարարութիւն, որ կպցրած էր դռան միւս կողմը:

«Հօվէնը նախազգուշացնում է Լանտէնաքին, որ նա, Լանտէնաքը, կգնդակահարուի, եթէ գերի ընկնի»:

Երէկ կարողացել են կայնել դռանը առաջին պլակատը, իսկ այսօր առաւօտեան՝ երկրորդը: Նրանք կուռում են Դօլ ում: Հօրեղբայրը զեկավարում է սպիտակներին, եղբորորդին՝ կապոյտներին:

— Այդ աւելի է, քան ազգամիջեան պատերազմը, — փնթփնթաց ճամբորդը. — այդ պատերազմը ընտանեկան է: Թող այդպէս լինի: Փողոտներին մեծ վերանորոգումը էժան գնով ձեռք չի բերւում:

Եւ պաաւի նշան տւեց երկրորդ յայտարարութեանը:

— Մենք՝ քաղաքացիներս և մեծ գիւղերի բնակիչներս կանգնած ենք յեղափոխութեան կողմը, — աւաց պանդոկապետը, — իսկ գիւղացիները կուռում են նրա դէմ:

Պանդոկապետը իրաւացի էր, բրետօնացի գիւղացին ապստամբել էր բռնի ազատագրման դէմ, որպէս ճնշման դէմ. սարուկներին յատուկ

է այդպիսի սխալի մէջ ընկնելը: Հանդիսաւոր-
լուրջ մի վայրենի, երկարահեր, բաց գոյնի աչ-
քերով. այսպէս է բրետոնացի գիւղացին: Նա
կապած է իր դաշախն, իր բակին, իր ծղօտէ յար-
կին: Նա գիտէ միայն քչել իր եզները, սրել գե-
րանդին, վարել իր արտը, բլիթներ թխել: Նա
ամեն մի մաստուռի առջև խաչակնքում է, պա-
շտում է Ս. կոյս Աստուածածինն, և նա հնա-
կացաւ ֆրանսական յեղափոխութեան մեծու-
թիւնը: Նա հնաժողովաւ, որ յեղափոխութիւնը
միայն կաշառտանի նրան աղաների մշտական
լծից:

Մի գէպք էր պատահել. մի քահանա կուից
առաջ իր վիզը պարանով էր կապել. երբ օղա-
կը հանել էր, վզի վրա քնացել էր կարմիր շերտ:
Մի ուրիշ քահանա ցոյց տալով զօրքին կարմիր
շերտը՝ բացականչել էր. «Ահա յարութիւն է ա-
ռել գիլիօտինի վրա գլխատւածը: Եւ գիւղացի-
ները հաւատացել էին: Աւա՛ղ. ի՜նչպիսի տգի-
տութիւն:

— Ագնականներն ու քահանաները, Լան-
տէնաքի հետ են, — շարունակեց պանդոկապեան
իր խօսակցութիւնը ճամբորդի հետ: Հօվէնն առ
այժմ յաղթում է Լանտէնաքին: Երկուսն էլ տե-
ղական ագնական՝ Հօվէնների տոհմից են. տոհ-
մը բաժանուեց երկու ճիւղի: Աւագ ճիւղի գլուխն
է համարում մարկիզ դը Լանտէնաքը, իսկ
կրտսեր ճիւղինը՝ Վիկօնտ Հօվէնը: Լանտէնաքը

գիւղացիների աչքում իրաւագօր իշխան է: Հէնց
ափ ելաւ թէ չէ, միանգամից նրան յարեց ութ
հազար մարդ: Մի շաբաթից յետո ոտքի ելաւ
մինչև երեք հարիւր ծուխ: Նա այժմ առաջ է
անցնում գէպի ծովափ: Եթէ այդ յաջողութիւն
անգլիացիները ափ կհանեն մի գէսանտ: Բայց
Հօվէնը, նրա ցեղակիցը, կանգնեցրեց հօրեղբօրը:
Եւ էլի պատահեց, որ այդ նոյն Լանտէնաքը,
գրողը նրան տանի, կոտորեց անշափ գերիներ,
որոնց թւում հրամայեց գնդակահարել և մի կնոջ:
Այդ կինը երեք երեխա ունէր. սրանց որդեգրել
էր փարիզեան մի գումարտակ: Այժմ այդ գու-
մարտակը սարսափ է ազդում սպիտակների վրա:
Նա ոչ ոքի չի խնայում: Դա «Կարմիր Գլխարկ»
գումարտակն է: Նա այժմ բազմաթիւ չէ, բայց
չէ՝ որ փարիզցիները դաժան մարդիկ են: Նրանք
որոշեցին կնոջ վրէժն առնել, յետ խլել երեխա-
ներին: Ո՛ւր է տարել երեխաներին Լանտէնաքը՝
ոչ ոք չգիտէ. այդ կատաղեցնում է փարիզցի-
ներին: «Կարմիր Գլխարկ» գումարտակը մտնում
է այն զօրամասի մէջ, որ ղեկավարում է Հօվէնը:

Մի փոքր լռելուց յետո՝ պանդոկապեան ա-
ւելացրեց. և

— Եթէ Լանտէնաքը Դօլը վերցնի և Դօլ՝
լեռան վրա հաստատի իր մարտկոցը, ափի մի
մասը կանցնի նրա ձեռքը, և անգլիացիներին
հեշտ կլինի ափ դուրս գալ: Այն ժամանակ ա-
մեն ինչ կորած է:

— Ես պէտք է շտապեմ, — ընդհատեց ձիաւորը շտապիսն պանդոկապետին, — ես պէտք է գնամ:

— Այն կողմ գնալը մեծ համարձակութիւն է. իսկ եթէ այդ վերաբերում... վերաբերում է ձեզ շատ մօտիկ օրէն մէկին, օրինակ, որդուն...

— Գործը մօտաւորապէս զրան է վերաբերում, — վրա բերեց ճամբորդը:

Պանդոկապետը սանձեց ձին և ստացաւ գարու վարձը: Բայց միևնույն ժամանակ շարունակեց խօսել.

— Երբ հասնէք այս ճանապարհի ծայրը, այնտեղ դուք կ'ենանէք մի խաչ ուղի՝ ճանապարհն այնտեղ երկձիւղւում է. ձախը տանում է գէպի Գօլ, և եթէ դուք գնաք այդ ճանապարհով՝ ուղղակի գժոխքը կ'մանէք. գնացէք դարաուղի ճանապարհով, բռնէք աջ կողմը և ոչ թէ ձախ:

Անձանօթը ասպանդակեց ձին, առաջ շարժեց ճանապարհով: Չին սմբակներով փոշի էր հանում: Ահա և խաչուղին... Խուլ լսեց պանդոկապետի ձայնը.

— Աջ թեքէք:

ճամբորդը շուռ տուեց ձախ, գէպի անտառը:

Այն ժամանակ սարսափելի էին Բրէտանի անտառները, եօթ անտառ, որոնց աէրն էր մարկիզ դը Լանտէնաքը, վիկօնա ֆօնտէնիէն, բրէտօնական պրինցը: Անցնում ես անտառով—

խուլ, ամայի, անբնակ: Միայն կանաչ ձիւղն է խփում գլխարկիդ կամ դէմքիդ, միայն քարն է ձգում սմբակների հարւածների տակ:

Այո. խուլ, ամայի: Բայց ոչ անբնակ: Անտառները փորփրած են ստորերկրեա անցքերով, և գետնի տակ, որջերի մէջ, խլուրդների նման, ապրում են մարդիկ: Անտեսանելի գօրախմբեր դարան են մտել ու սպասում են եռագոյն դգա-

Անձանօթը ասպանդակեց ձին...

կանիշ ունեցող ճամբորդին: Եռագոյն գգականիշը ֆրանսական յեղափոխութեան սիմվօլն է: Բրէտօնական գիւղացիները, որոնք թաղել են գետնի տակ, անխնա կսպանեն այն ճամբորդին, որը եռագոյն գգականիշ է կրում իր գլխարկի վրա: Անձանօթ բանակներ անցնում են գետնի տակով: Ահա նրանք կրօններն գետնի տակից և,

սպորաներով՝ նորից գետին կմտնեն: Դաշտը, անտառը—բրէտօնացի խաւար գիւղացու նեցուկն են:

Ստորերկրեա զօրքերը գինւած էին նիզակներով և որսորդական հրացաններով: Նրանք քանդել էին բոլոր կամուրջները, հաւաքել էին բոլոր սալերը, այնուամենայնիւ միջոցներ էին գտնում ամեն ինչի մասին հաղորդել և նախագիտելու մէկ մէկու: Ամբողջ երկրում, անտառից անտառ, գիւղից գիւղ, ագարակից ագարակ, խրճիթից խրճիթ, թփից թուփ պարտիզանների պայմանական պահակատեղիներ էին հաստատուած: Ինչ որ մի գորշ գեղջուկ, բութ-անտարբեր գէմքով, որ ոչ մի վտանգ չէր ներշնչում, հրահանգները տանում էր փայտի մէջ, որի ներսից փորւած էր: Գաղանիքները, որ չորս հարիւր հազարից աւելի մարդ գիտէր, սրբօրէն պահւում էին:

Անտառները իրար հետ միանում էին ամեն տեղ ցիր ու ցան եղած մանր անտառների լաբիրինթոսով: Հնամեա ամրոցները, որոնք միաժամանակ բերդեր էին, դարձել էին ամրակուռ բանակատեղիներ. ցանկապատած բակերով ագարակները, որոնք թակարդների դեր էին կատարում, թակարդների, որոնք շրջապատւած էին խոր փոսերով ու բարձրադիր ցցապատնէշներով — այս ամենը, օղակներն էին այն ցանցի, որոնց մէջ խճճւում էին հանրապետական զօրքերը:

Սարսափելի էին այն ժամանակ, վանդէյա-

կան ապստամբութիւնների ժամանակ, Բրէտանի անտառները: Յեղափոխական զօրքերը, վախնում էին այնտեղ մտնել:

Գլխարկին եռագոյն գդականիշ ունեցող ճամբորդը ասպանդակեց ձին, անցնելով անտառի միջով: Որքան ուժեղ էր հեռւում թնդանօթային որոտը, այնքան աւելի շտապում էր նա:

Դժւարութեամբ էր շնչում տանջւած ձին, բայց ոչ ձիաւորի նստելու գիրքից, ոչ էլ նրանից, թէ ինչպէս էր նա քաշում սանձերը, ո՛չ էլ շարժումից յոգնածութիւն չէր երևում: Եւ դարաններով լի սարսափելի անտառը չէր սարսափեցնում նրան:

Ահա վերջացաւ անտառը: Առաջ, առաջ էր նա սլանում, հանգիստ չտալով ոչ իրեն, ոչ ձիուն:

Բոլորովին մօտ էր հրացանածգութիւնը, բոլորովին մօտ էր Դօլը: Ահա նա: Ոչ թէ քաղաք, այլ փողոց, մեծ, հնամեա մի փողոց էր: Սիւնազարդ տները, շարւած են ոչ հաւասար դժով տներից ոմանք առաջ են ցցւած, միւսները քաշւում են ետ: Այս փողոցից գատ քաղաքում եօթ նրբափողոց կար: Ոչ պատեր, ոչ դռներ, յարձակման համար բոլորովին բաց մի քաղաք: Բայց գլխաւոր փողոցի վրա որ տուն ասես՝ միջնաբերդ է: Գլխաւոր փողոցի վրա գտնուող ամեն մի տուն պէտք է կուով վերցնել:

Ճամբորդը կանգ առաւ քաղաքի մուտքի մօտ: Յետո տապանդակելով ձին՝ արագ առաջ

անցաւ գլխաւոր փողոցով. կապոյտները, կարծես
թէ, յաղթել են: Ահա Հովէնը: Նա ձեռքը մեկ-
նում է վերաւոր վանդէյացուն: Բայց ի՞նչ է
այս: Յեղափոխութիւնը վտանգի մէջ է: Հովէնը
վտանգի մէջ է:

Գլխարկին հռագոյն գդականիչ ունեցող ճամ-
բորդը խթաններով արիւնոտեց ձիու կողերը:

V

Հ Օ Վ Է Ն Ը

Հովէնը երեսուն տարեկան էր, երբ Լան-
տէնաքի զօրքերի դէմ ուղարկւած յեղափոխա-
կան զօրախմբի գլուխն անցաւ: Նրա զօրախում-
բը, որը ինքն էր հաւաքել, կազմւած էր հետևա-
կից և հեծելազօրից. նրա մօտ կային և հետա-
խոյզներ, և պիօներներ, և սապիօրներ, և պօն-
աժնիօրներ: Ձիաքարշ երեք հրանօթները ուժ
էին տալիս բանակին՝ չդժւարացնելով, սակայն,
նրա տեղափոխութիւնները: Լանտէնաքը ատում
էր Հովէնին, նախ այն բանի համար, որ սա
կռիվներում յաղթում էր նրան, ապա այն բանի
համար, որ սա իր ազգականն էր: Այդ ծծկեր
երեխան ինչպէ՞ս էր համարձակուում յեղափո-
խական դառնալ: Յեղափոխական լինի այդ տղան,
լակոտը, իր եղբորորդին, իր ժառանգը, քանի
որ մարկիզը ժառանգներ չունէր:

Կաթնակերը յաղթում էր ծերունուն, թէև
սա, որպէս զօրավար, գերազանցում էր եղբոր-

որդուն: Սակայն ռազմական բազզը սիրում է երես տալ երիտասարդութեանը:

Միշտ առաջինը նետուելով դէպի կռիւ՝ Հովէնը ոչ մի անգամ չէր վերադառնա: Նրա փափուկ ձայնը տիրաբար և ուժեղ կանչում էր հրամանի խօսքերը: Օրինակ ծառայելով զինուոր-ներին՝ նա քնում էր գետնի վրա, քամու դիմաց, անձրևի տակ, ձիւնի մէջ՝ փաթաթուելով իր անթև վերարկուի մէջ և բարի վրա դնելով իր գեղեցիկ գլուխը: Նա ոչ խմում էր, ոչ ծխում, ոչ հայհոյում և ոչ էլ աղօթում: Կովի գնալիս՝ վերցնում էր իր ճամբորդական գրողը. նա հոգում էր իր եղունգների, ատամների, ինչպէս և իր խիտ ու մուխ մազերի մաքրութեան մասին. հանգստի ժամանակ ինքն էր թափ տալիս իր զինուորական համազգեստը, որը ծակծկւել էր գնդակներից ու ձերմակել փոշուց: Նրա մէջ ինչ որ կանացիական բան կար, բայց կովի ժամանակ նա սարսափելի էր դառնում:

Լանտէնաքի իշխանութեան տակ հինգհարիւր հազար բրէտոնական զիւղացի կար: Բայց այդ մարտիկների մէջ կային կանայք, նոյնիսկ երեխաներ: Եւ միաժամանակ՝ բրէտոնական զիւղացիների գնդերը պէտք էին գալիս միայն փոքր-պարտիզանական կռիւների համար: Լանտէնաքն ուզում էր անտառային վայրենիների բանակը ամրապնդել կանոնաւոր զօրքերով: Այն ժամանակ Վանդէան անառիկ կդառնար: Այն ժամանակ

նաև Հովէնը յաղթւած կլինէր:

Բայց ո՞րտեղից վերցնել կանոնաւոր զօրքեր: Ո՞րտեղից զինուորներ հաւաքել: Ո՞րտեղ ստեղծել մի ձոյլ միջուկ այս անկարգ ու յեղ-յեղուկ պատերազմի համար: Անգլիայում:

Եւ Լանտէնաքը վճռեց՝ զրաւել Ֆրանսիայի ծովափի մի մասը և այն յանձնել անգլիացիներին: Նա իր հետ վերցրեց վեց հազարից աւելի զինուոր զիւղացիական խմբերից ու իր ամբողջ հրետանին ու գնաց Դոլի վրա, որպէսզի զրաւելով ծովափի վրա գերիշխող Մօն-Դոլ՝ բարձրութիւնը, այնտեղ մարտից հաստատէ և մաքրէ ծովափը դեսանտի համար:

Դոլը առնւեց առանց կովի:

Վանդէական խումբը մտնելով Դոլ՝ ցրւեց քաղաքում: Թնդանօթներն ու ռազմամթերքի արկիւնները հաւաքելով հին շուկայի յարկի տակ՝ յոգնած զիւղացիներն սկսեցին ուտել, խմել և տէրողորմեա գցել. ապա թաւալւեցին փողոցի ամբողջ երկարութեամբ՝ կտրելով ճանապարհը իրենց մարմիններով և պաշտպանելու մասին ոչինչ չմտածելով:

Լանտէնաքը գնաց Մօն-Դոլ՝ բարձրութիւնը դիտելու:

Նրա բացակայութեան ժամանակ նրան փոխարինեց իր օգնականը, որին «կապոյտների փութորիկ» էին կանչում՝ յեղափոխականների վերաբերմամբ ունեցած իր դաժան արարքների

համար, և Իմանուէլ իր զգւելի արտաքինի համար: «Իմանուէլ» բառը նշանակում է գերմարդկային աշխարհակ մի էակ, սատանայի կամ քաջքի նման մի բան:

Իմանուէլը պահակներ կանգնեցրեց և, նըստելով գլխաւոր փողոցի տներէց մէկի շէմքին, ննջեց:

Նա երկար չննջեց: Բայց երբ վարժեց, փողոցի ծայրից նրան էին նայում երեք թնդանօթային խողովակներ: Ասաղերի թոյլ պլպլոցների տակ նրանք հագիւմ էին նշմարւում:

Իմանուէլը վեր թռաւ: Գոռաց:

— Ո՞վ է:

Նւ կրակեց հրացանից: Նրան պատասխանեց թնդանօթի ձայնը: Գիւղացիների քնած խուժանը մէկից վարժեց: Գեղջուկները, իրենք էլ չիմանալով թէ ինչ են անում, կրակում էին իւրայինների վրա: Տներէց դուրս էին վազում հրացանաձգութիւնից խլացած, շշմած մարդիկ, վազում էին ետ, նորից առաջ էին վազում և, գլուխները կորցրած, խոնւում էին այս ընդհանուր շփոթի մէջ: Ամեն ինչ հիւսւում, խճճւում, խառնւում էր: Գնդակները սուլելով, ճեղքում էին գիշերային մթութիւնը: Հրացանի զարկերը, ծուխը, ձիերի խրխինջը, վիրաւորների աղաղակներն ու անքոցները, և այս բոլորի վրա կանչերը՝

— Կապոյանները, Կապոյանները:

Այո: Հօվէնը անադմուկ մօտենալով քաղաքին՝ վերցրեց պահակները, և նրա զօրախմբի գլուխը բռնեց մեծ փողոցի ծայրերից մէկը:

Լանտէնաքը, լսելով հրացանաձգութեան ձայնը՝ նետեց դէպի քաղաք: Կապոյանները: Բայց չէ՞ որ նա գիտէր, նրան լուր բերին, թէ Հօվէնը մէկ ու կէս հազար զինւոր ունի միայն: Մի՞թէ այդ խելագարը վճռել է յարձակւել իրենից քառապատիկ ուժեղ հակառակորդի վրա:

Այդ ժամանակ Իմանուէլը գիւղացիներին քարշ էր տալիս դէպի շուկայի շէնքը—քարէ շինութիւնը, որն իրենից ներկայացնում էր բարձր սիւնների մի ամբողջ անտառ: Քառորդ ժամ յետո շուկան զարձաւ մի անառիկ ամրոց. սալեր, հակեր, արկղներ, տակառներ, ամենը, ինչ որ կար շուկայի շէնքում, զործածեց բարիկաղներ շինելու համար: Դիրքերի ետեից գնդակները սլացան: Սկսեց կռիւը: Լանտէնաքը քաղաք մտաւ այն կողմից, ուր գիւղացիները դիրքեր էին շինել:

Յաճ թռչելով ձիու վրայից՝ նա լռելեայն ընդունեց Իմասունի զեկուցումը ու գնաց հրէտանու մօտ. կռանալով թնդանօթներից մէկի վրայ ու պատնէշի անցքի վրա ու դիտելով հակառակորդին՝ նա տեսաւ Հօվէնին:

Հօվէնը կանգնած էր՝ ձեռքերը խաչած ու նայում էր մութի մէջ: Նրա բատարէայի վրա վառուղ ջահը լուսաւորում էր նրա հասուն, լայ-

նաթիկունք մարմինը: Ահա նա կծիծաղի այն ծիծաղով, որը ծանօթ է Լանտէնաքին՝ մանկական—ուրախ ծիծաղով:

Լանտէնաքն ինքը վերցրեց թնդանօթի գլանաձև խողանակը, լցրեց թնդանօթը, ուղղեց և կրակեց: Գնդակը ծակեց տան պատը՝ հէնց Հովէնի գլխավերևը:

Լանտէնաքն արձակեց երկրորդ գնդակը: Սա մօտաւ պատը Հովէնից երկու քայլ հեռու: Երրորդ գնդակով Հովէնի գլխից թռցրեց գլխարկը:

Հովէնը կռացաւ և վերցրեց գլխարկը:

— Զայրանալու բան է, — մըթմըթաց Լանտէնաքը: — Մի քիչ ցած՝ և ես կթռցնէի նրա գլուխը:

Հովէնի թնդանօթածիզ մի զինուոր հանգցրեց ջահը: Հովէնը կորաւ խաւարի մէջ:

— Կարտէշ, — հրամայեց Լանտէնաքը:

Հովէնն իջնելով մարտկոցից՝ սկսեց խորհել գրութեան մասին: Նրա դէմ կար առնւագն, չհաշւած վիրաւոր, սպանւած և փախածներին, հինգ հազար մարտիկ, իսկ իր մօտ հազար երկու հարիւրից աւելի չէր մնացել: Եթէ խռովաւորները դուրս թռչեն ամբողջուններից և իմանան իր խմբի փոքրաթիվ քանակի մասին, ամեն ինչ կորած է:

Հովէնը տեղացի էր: Նա գիտէր 'Դօլ' քաղաքը:

Նա մի քանի բառ շնչաց աղիւտանտի ափանջին և ապա կանչեց.

— «Կարմիր Գլխարկ» գումարտակ — ինձ մօտ:

Շարքերից դուրս եկան տասներկու մարդ: Նրանց մէջ էր նաև սէրժանտ Ռադուբը, նա, որ առաջարկեց որդեգրել գնդակահարւած կնոջ երեխաներին: Նա կենդանի էր մնացել:

Ինչը թմբկահարներից եօթին վերցնելով իր հետ և հրամայելով զինւորներին հրացանները ծղօտով փաթաթել, որ քայլելիս չգնգան՝ Հովէնը տարաւ նրանց իր ետևից:

Նրանք գնում էին լուռ քաղաքի ծուռուժուռ փողոցներով: Բոլոր փեղկերը, բոլոր դռները փակ էին: Բնակիչները խցկւել էին մառանները: Մութ էր և անմարդ փողոցների խճճւած լաբիրինթոսը, որի միջով Հովէնը հաստատ տանում էր զինւորներին:

Այս քսան մարդը մօտան Լանտէնաքի հինգ-հազարանոց բանակի թիկունքը:

Հրացանների վրայից ծղօտը վերցրին: Տասներկու յաղթանդամ զինւորները կանգնեցին նրբափողոցի անկեան ետևը: Եօթ թմբկահարները բարձրացրել էին իրենց փայտերը՝ սպասելով հրամանի:

Թնդանօթի զարկերը յաջորդում էին մէկը միւսին մի փոքր դադարից յետո: Եւ անա այդ դադարներից մէկի ժամանակ Հովէնն օդում ձօ-

ձեց իր թուրը և հնչիւն ձայնով գոռաց՝ մի վայր-
կեան տիրող լուսթեան մէջ։

— Երկու հարիւր մարդ դէպի աջ, երկու
հարիւրը դէպի ձախ, մնացածը ուղիղ առաջ։

Պայթեց տասներկու հրացանների զարկը,
եօթ թմբուկները թնդացրին արշաւանքը։ Հօվէ-
նը հրամայում էր։

— Սւիններով, աղէ՛րք։ Ծակի՛ր։

Սա հանրապետականների սոսկալի կանչն
էր, որ սարսափ էր ազդում սպիտակներին վրա։

Զլւած էֆֆէկտ ստացւեց։ Գիւղացիական
օրդան զգալով թշնամուն իր մէջքի ետև՝ երևա-
կայեց, թէ իր վրա նոր բանակ է գալիս։ Եւ
հէնց այս ժամանակ հանրապետական զօրաշար-
քը, որ մեծ փողոցի ծայրն էր բռնել և մնացել
էր Հօվէնի աղիւտանտի իշխանութեան տակ,
գրոհ տւեց և շտապ քայլերով շարժւեց դէպի
գիրքերը։

Խուճապը տիրեց գիւղացիներին։ Ամբողջ
այս խուժանը, մաղած ալիւրի նման քաղաքի
փողոցներով թափւեց դէպի բաց դաշտը՝ հողմից
հալածող ամպի արագութեամբ։ Իմանումն իրողը
էր աշխատում փախչողներին պահել։

Մարկիզ դը Լանտէնաքն իր ձեռքով փակեց
թնդանօթի վառօթանցքը, հեռացաւ վերջինը, հե-
ռացաւ հանգիստ, չափաւոր քայլւածքով, ասելով։

— Այո, գիւղացիների հետ ոչինչ չես անի։
Մեզ անպիացիներ են պէտք։

Յաղթութիւնը կատարեալ է։

«Կարմիր գլխարկ» գումարտակի ղինւորնե-
րին Հօվէնն ասաց։

— Դուք տասներկու հոգի էք միայն, բայց
հազար մարտիկից էլ ուժեղ էք։

Մի քանի յանդուգն վանդէացի, կապոյտ-
ներով շրժապատւած, դեռ շարունակում էին
կռվել։ Բայց անա նրանք փախուստ տւին։ Մէկը
մնաց միայն։ Այդ մարդը կռվում էր՝ ծածկելով
ընկերների փախուստը, բայց ինքը չէր մտածում
փախչելու մասին։ Նրա հրացանն արդէն փշուր-
փշուր էր եղել։ Մի ձեռքում նա բռնել էր պիս-
տօլէտը, իսկ միւսում՝ թուրը։ Բայց անա նա
երեւաց ու յենեց սիւնին. նրան գնդակ կաւաւ։
Բայց նա ձեռքից բաց չէր թողնում թուրն ու
պիստօլէտը։

— Անճնատուր եղիր, — ասաց Հօվէնը՝ մօ-
տենալով։

Վիրաւորւածի մուշտակի տակից արիւնն էր
վազում և նրա ոտքերի տակ արդէն արեան գէօլ
էր գոյացել։

— Դու իմ գերին ես։ Անունդ ի՞նչ է, —
հարցրեց Հօվէնը։

Վիրաւորը պատասխանեց։

— Մահւան պար, — անա իմ անունը։

— Դու քաջ ես, — ասաց Հօվէնը ու մեկնեց
նրան իր ձեռքը։

Վանդէացին գոռաց։

— Կեցցէ՛ թագաւորը...

Եւ հաւաքելով մնացած ոյժը՝ նա մի ձեռքով կրակեց Հովէնի վրա, իսկ միւսով իջեցրեց թուրը նրա գլխին:

Հովէնը սպանւած կլինէր, եթէ նրա և վանդէացու միջև չկանգնէր ձիաւորը, այն ճամբորդը՝ եռագոյն գդականիշը գլխարկին, որը կանգ առաւ Կրուա-Բաշար հիւրանոցի առջև:

Գնդակը կգաւ ձիուն, թրի հարեածը բաժին հասաւ մարդուն, և երկուսը՝ ձին ու ձիաւորն ընկան:

Վանդէացին ուժասպառ լինելով՝ ընկաւ մայթի վրա:

Հովէնը կռացաւ դէպի այն մարդը, որը փրկեց իր կեանքը: Թուրը կտրել էր անծանօթի դէմքը: Դէմքը ծածկւել էր արիւնով: Երևում էին միայն ճերմակ մազերը: Նա ընկած էր անզգա: Զին սպանւել էր:

Մօտեցաւ բժիշկը և, դիտելով վէրքը՝ ասաց.

— Ոչինչ բան է. հարեւոր խորն է, բայց վտանգաւոր չէ: Մենք կկարենք վէրքը, և մի շաբթից յետո նա ոտքի կե՛նի:

— Բայց ո՞վ է սա, — հարցնում էր Հովէնը՝ ուշադիր նայելով անծանօթին:

— Հրամանատար, — ասաց զինւորներից մէկը, — այս մարդը հէնց նոր մտաւ քաղաք: Ես տեսա, թէ ինչպէս նա մօտենում էր Պօնդօր-ասնի կողմից:

Բժիշկը շօշափեց վիրաւորի կողքի գրպանը, հանեց թղթամանը ու մեկնեց Հովէնին:

— Այստեղ, թղթերի մէջ, երևի, կգտնէք նրա անունը:

Սառը ջրից վիրաւորը սկսեց ուշքի գալ. նրա կողերը թոյլ կերպով շարժւեցին: Նա քրնքօրէն նայում էր Հովէնին, որը թղթամանի մէջ գտնելով քառածալ մի թուղթ՝ կարդում էր.

«Հասարակական Փրկութեան Կօմիտէ: Քաղաքացի Սիմուրդէն»...

— Սիմուրդէն, Այդ դուք... Դուք փրկեցիք իմ կեանքը:

Սիմուրդէնը նայում էր Հովէնին՝ երջանկութեան մի աննկարագրելի արտայայտութիւնն արիւնոտ դէմքին:

Հովէնը ծնկաչոք ընկաւ նրա առջև:

— Ուսցի՛չս, — բացականչեց նա:

— Քո հայրը, ասաց Սիմուրդէնը:

Սիմուրդէնին տարան զինւորական հիւանդանոցը, որ սարքւած էր քաղաքային խորհրդի շէնքում: Նա այստեղ պառկել և մտածում էր Հովէնի մասին:

Այդ ինքը՝ Սիմուրդէնն էր յեղափոխութեանը Հովէն տւել: Նրա աշակերտն այսուհետև հերոս էր դառել, իսկ մօտ ապագայում կարող է պատահել, որ հայրենիքի պարծանքը դառնա: Օ՛, այո: Հովէնը մեծ զօրավար կլինի: Նա ամբողջ Ֆրանսական բանակի գլուխը կանցնի: Նա

անեղ վրիժառու կլինի, բնաջնջող-հրեշտակ...

Վերջից առաջացած ջերմը Սիմուրգէնին չէր թողնում քնել: Յանկարծ հարևան սենեակից նա լսեց Հովէնի ձայնը:

— Նա ի՞նքն է:

— Ինչ որ մէկը, երեւի հիվանդապահը, պատասխանում էր.

— Սա այն մարդն է, որ ձեզ վրա կրակեց: Նրան յաջողւել էր արգէն թագնւել նկուղում, բայց մենք գտանք նրան:

Սիմուրգէնը լսում էր, թէ ինչպէս էր Հովէնը վարւում գերու հետ:

— Դու վիրաւորւած ես:

— Ես ինձ բաւականին լաւ եմ զգում գրնդակահարւելու համար:

— Կապէք նրա վերքը և բժշկէք նրան:

— Ես ուզում եմ մեռնել:

— Դու չես մեռնի: Դու ինձ ուզում էիր սպանել յանուն թագաւորի, ես քեզ կեանք եմ պարգևում յանուն հանրապետութեան:

Սիմուրգէնը մռայլւեց՝ զարթնելով իր երազանքներից: Միթմրթաց ընկած ձայնով.

— Այո, սա իսկապէս որ գթասիրտ է:

VI

Տ Ո Ւ Ր Գ Ա Մ Ր Ո Յ Ը

Գիւղից գիւղ, ագարակից ագարակ թափառում էր մի կին: Նրա հագուստը ցնցոտիներ էր դարձել: Երբեմն նրան թոյլ էին տալիս տուն մտնել, երբեմն դուրս էին անում: Եթէ ներս չէին թողնում, նա գնում էր անտառը:

Նա անցնում էր կուլի դաշտերով, հրացանների զարկերի տակ: Ամբողջ երկիրը կուռով էր բռնւած: Ոչ մի տեղ ոչ ոստիկան կար և ոչ էլ՝ գիւղական իշխանութիւն: Նա գործ էր ունենում միայն անցորդների հետ: Եւ ամեն մի անցորդի նա հարցնում էր.

— Դուք պատահմամբ չէ՞ք տեսել, արդեօք, երեք փոքրիկ երեխաների: Երկու տղա՝ Ռէնէ Ժան և Գրո-Ալէն և մի աղջիկ՝ Ժօրժէտտա: Դրանք իմ երեխաներն են: Մեծը հինգ տարեկան է, իսկ փոքրիկը՝ մի տարեկան և ութ ամսական:

Անցորդը շարժում էր գլուխն ու գնում իր ճամբով: Իսկ մայրը աչքով ճամբու դնելով նրան՝ թափառում էր հեռուները:

Նրանք, որոնք ուզում էին սպանել նրան, տարան նրա երեխաներին: Մայրը թափառում էր ապստամբւած երկրում ու փնտռում էր իր երեխաներին:

Մի անգամ նա հետևեալ պատասխանն ստացաւ իր, շրթունքների վրա ապրող, սովորական հարցին.

— Ես լսել եմ, թէ տեղացի մի հարուստ աղա կուում բռնել է երեք երեխաների ու տարել իր հետ: Գուցէ այդ ձեր երեխաներն են:

— Ո՞րտեղ է այդ մարդը, — աղաղակեց մայրը: — Ո՞րտեղ են երեխաներս:

Գիւղացին պատասխանեց.

— Գնացէք Տուրգ:

— Իսկ ի՞նչ բան է Տուրգը:

Գիւղացին բացատրեց նրան ճանապարհը և գետ չէր վերջացրել իր խօսքը, կինն արդէն գնաց:

Իսկ այն երկրում, ուր թափառում էր կինը՝ որոնելով իր զաւակներին, շարունակւում էր ապստամբների ու հանրապետականների, Լանտէնաքի ու Հովէնի կռիվը: Հանրապետականները յաղթում էին վանդէացիներին:

Ծովափն անցնելու յոյսը կորցնելով՝ Լանտէնաքը փոքր պարտիզանական կռիվ էր մղում: Այս նոր պատերազմի համար նա իրեն նեցուկ էր ընտրել իր հայրենի Տուրգ ամրոցը:

Օգոստոսին Տուրգ ամրոցը պաշարւած էր

Հովէնի զօրախմբով: Դօլի կռիւից յետո այստեղ երկրորդ կռիվը պէտք է տեղի ունենար Հովէնի ու Լանտէնաքի միջև:

Հովէնը դիտում էր ամրոցը, Հովէնների հայրենի ամրոցը, որը բարձրանում էր սրածայր ժայռերի վրա, դիտում էր նրա մույլ աշտարակները, քարէ կամուրջը՝ պահւած երեք խոյակների վրա, որոնք յարում էին աշտարակին:

Սիմուրգէնը մօտեցաւ նրան:

— Այս ամրոցը կգրաւենք:

— Եւ Լանտէնաքը կգնդակահարւի, — վերջացրեց Հովէնը:

— Նա պէտք է գիլիօտինի վրա մեռնի:

— Ես զինւորական մարդ եմ և կողմնակից զինւորական պատժի:

— Իսկ ես յեղափոխական եմ և կողմնակից յեղափոխական պատժի:

Եւ շեշտակի նայելով Հովէնի աչքերին՝ Սիմուրգէնն ասաց.

— Դարձեալ ներողամտութիւն: Ես վաղուց եմ հետևում քեզ: Ինչո՞ւ բաց թողիր Սուրբ Մարկոսի վանքի կոյսերին:

— Ես կանանց դէմ չեմ կուում, — պատասխանեց Հովէնը:

— Բայց այդ կանայք արհամարհում են ժողովուրդը: Իսկ ձեր քահանաները — ինչո՞ւ նրանց չուղարկեցիր յեղափոխական ատեանը:

— Ես ձերերի դէմ չեմ կուում:

— Նրանք աւելի վտանգաւոր են, քան ջահելները: Չպէտք է խղճալ, Հօվէն: Արքայասպանները ժողովրդի ազատարարներն են:

— Եթէ ինձանից կախած լինէր,—պատասխանեց Հօվէնը,—ես բաց կթողնէի թագաւորի որդուն: Ես երեխաների դէմ չեմ կռոււմ: Սիմուրգէնը մոռալեց:

— Նրան, ով իրեն Մահաւան Պար անւանեց, դու ներեցիր:

Հօվէնն ընդհատեց.

— Բայց նա վիրաւորւած էր: Նա անօգնական էր:

— Եւ դրանով դու մի թշնամի տւիր հանրապետութեանը,—ասաց Սիմուրգէնը: Նա փախաւ և հիմա մի ամբողջ խմբի ղեկավար է: Եթէ դու բռնես Լանտէնաքը, նրան էլ կգթաս:

— Ո՛չ: Գիւղացիները խաւար մարդիկ են, իսկ Լանտէնաքը գիտէ, թէ ինչ է անում:

— Բայց Լանտէնաքը քո հօրեղբայրն է:

— Իսկ Ֆրանսիան իմ մայրն է:

— Լանտէնաքը ծեր է:

— Լանտէնաքը հասակ չունի: Նա մեզ օտար է, նա մատնում է մեզ անգլիացիներին: Նա հայրենիքի թշնամին է: Թող նա ինձնից գթութիւն չսպասի:

— Հօվէն, յիշիր ինչ որ ասացիր դու հիմա:

— Կյիշեմ:

— Յեղափոխութիւնը,—ասաց Սիմուրգէնը,

— որպէսզի կարողանա յաղթել՝ կարելի ունի դաժան աշխատաւորներ: Նա իր յոյսը դնում է միայն տոկուն մարդկանց վրա: Կհասնի այն օրը, երբ յեղափոխութեան արդիւնքները, իբր արդարացումներ, կծառայեն տէրրօրին:

Հօվէնը պատասխանեց.

— Ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն՝ ինչո՞ւ սարսափելի տեսք տալ դրանց: Բարին չարով չի ձեռք բերում: Յեղափոխութիւնը պէտք է հաշտութիւն լինի և ոչ թէ սարսափ: Ամենատիան ամենագեղեցիկ խօսքն է, որ երբեիցէ արտասանել է մարդկային լեզուն: Ես մի բան գիտեմ միայն, որ եթէ չի կարելի ներել, ապա չարժէ և յաղթել: Կուր ժամանակ թշնամի եղիր թշնամիներդ, իսկ երբ յաղթեցիր՝ եղիր նրանց եղբայրը:

— Բայց ոչ հիմա, ոչ հիմա, երբ կռիւ է գնում, երբ թշնամին ներումին պատասխանում է թնդանօթով:

Եւ մի փոքր լռելուց յետո՛ւ Սիմուրգէնը պատասխանեց.

— Այնպիսի ժամանակներում, ինչպիսին մերն է, գթութիւնը կարող է դաւաճանութեան տեսակներից մէկը հանդիսանալ: Չգուշացիր, Հօվէն:

Եւ երկուսն էլ՝ Սիմուրգէնն ու Հօվէնը լռեցին: Դաժան ու գթասիրտ այս երկու մարդկանց մէջ մտերմութիւն կար: Երկու սկզբունք-

ների մէջ՝ թշնամութիւն: Սիւմուրգէնի համար պարզ էր յաղթութեան ճանապարհը՝ դա տէր-րօրն էր: Յաղթութեան ճանապարհը պարզ էր նաև Հօվէնի համար՝ դա գթասրտութիւնն էր: Նրանցից ո՞րն էր իրաւացի:

Աստղերն առկայծում էին երկնքում: Լուռ էր, ոչ տերեւների սօսափիւն կար անտառում, ոչ խօտի շրշիւն՝ հարթութեան վրա:

Ամբոցի շուրջը վիտում էին մարդկային մութ մարմիններ: Անտառում, ծառերի տակ, ցախի թփերի միջև կրակներ էին վառում: Հօվէնի զինւորների խարոյկներն էին զրանք: Զինւորական բանակը ձգւում էր մինչև հարթութեան սկիզբը և խորանում էր անտառի ծմակում: Տուրգ ամբոցը շրջապատւած էր բոլոր կողմերից:

Բայց ահա փողի սուր ձայնը խախտեց ամուռն պարզ գիշերի խաղաղութիւնը: Այն գալիս էր վերից, աշտարակի կառուրից: Յաճից նրան պատասխանեց եղջիւրը:

Աշտարակի կառուրի վրա կանգնել էր զինւած մի մարդ: Մի անգամ էլ փչելով՝ նա խօսել սկսեց: Ամբոցը պաշարող զինւորները լսում էին:

— Ես՝ Իմանուսս, կապոյտների սարսափը, ասում եմ ձեզ մարկիզ Հօվէն դը Լանստէնաքի, Վիկօնտ դը Ֆօնտէնէի, բրէտօնական պրինցի՝ Եօթ անտառների տէր, իմ տիրոջ անունից: Ահա

Թէ ինչ եմ ասում ես ձեզ. մեր ձեռքում կա երեք գերի—երեք երեխաներ: Այդ երեխաներին որդեգրել էր ձեր գումարտակներից մէկը. այդ ձեր երեխաներն են: Մենք առաջարկում ենք վերադարձնել երեքին էլ այն պայմանով, որ մեզ հնարաւորութիւն տաք ազատ դուրս գալու աշտարակից: Եթէ դուք հրաժարւէք մեր առաջարկից, ապա լսէք: Կամուրջի շէնքը երեք յարկ ունի: Յաճի յարկում իմ հրամանով դրւած է վեց տակառ՝ կուպրով լի, և դարսած են հարիւր խուրձ չոր ցախ: Վերին յարկը լցւած է ծղօտով: Միջին յարկում պահւում են գրքերն ու փաստաթղթերը: Աշտարակը կամուրջի հետ միացնող երկաթէ դուռը կողպած է փականքով ու բանալին գտնւում է իմ տիրոջ ձեռքում: Այդ դռան տակ, նոյնպէս իմ հրամանով, անցք են փորել և այդ անցքի միջով անց են կացրել ծծումբով ծծւած մի պատրոյգ: Այդ պատրոյգի մի ծայրը իջեցրած է կուպրով լի տակառի մէջ, միւսն ալստեղ՝ աշտարակումն է: Նա իմ ձեռքի տակ կլինի, և ես կարող եմ այրել այն, հէնց որ կարեւոր գտնեմ: Եթէ դուք հրաժարւէք՝ դուրս թողնել մեզ, մենք երեխաներին կտեղաւորենք կամուրջի ամբոցի երկրորդ յարկում և նրանց վրա կփակենք երկաթէ դուռը: Եթէ դուք յարձակում գործէք կամուրջի վրա, դուք ինքներդ կայրէք ամբոցը, իսկ եթէ յարձակում գործէք պատնէշի ձեղքւածքի միջով, ապա մենք կվառենք ամբո-

ցը: Եթէ դուք ուզէք միաժամանակ երկու կողմից էլ յարձակել մեզ վրա, մենք կրակ կտանք ամրոցը ընդհանուր ուժերով: Սպասում եմ ձեր պատասխանին. ընդունում էք, արդեօք, մեր առաջարկը, թէ ոչ:

Եւ Սիմուրգէնը պատասխանեց նրան ներքեից.

— Մենք հրաժարւում ենք:

Իսկ Հօվէնն աւելացրեց.

— Մենք ձեզ քսանուչորս ժամ ենք տալիս՝ մտածելու, բայց առանց որեւէ պայմանի յանձնուելու: Վաղը, հէնց այս նոյն ժամին, եթէ դուք անձնատուր չէք լինի, մենք կսկսենք յարձակումը:

— Եւ այն ժամանակ՝ էլ ներում չսպասէք, — վերջացրեց Սիմուրգէնը:

Իմանուսի կողքին, աշտարակի վերնատանը երևաց մարկիզ դը Լանտէնաքի ֆիգուրան:

— Այդ դո՛ւ ես, քահանա՛, — գոռաց Լանտէնաքը:

— Այդ ես եմ, դաւաճա՛ն, — պատասխանեց Սիմուրգէնը:

* * *

Իսկ Տուրգ ամրոցում փակւած երեխաների մայրն արդէն բոլորովին մօտ էր ամրոցին: Նա շտապում էր, նա համարեա թէ վազում էր:

Գիւղերից մէկում նա մօտեցաւ գիւղացիներին և բուրժուաներին ամբողին, որոնք լսում էր քաղաքային տան պատշգամբից կարդացող մունետիկին:

Նա իրար ետևից կանչում էր անունները և իւրաքանչիւր անուն աւելացնում էր՝ «աւագակ»: Այդ անուններից միայն մէկն էր ծանօթ կնոջը՝ Լանտէնաքը:

Տասնևինն անուն թւեց մունետիկը:

«Վերոյիշեալ բոլոր անձինք, ուր էլ որ բռնւին նրանք, նրանց անձնաւորութիւնները ստուգելուն պէս, անյապաղ կպատժւին, և ամեն մէկը, ով կհիւրընկալի նրանց իր մօտ և կօգնի փախչելու՝ կյանձնւի զինուորական դաշտային դատարանին ու կպատժւի: Ստորագրւած է՝ Հասարակական Փրկութեան Կօմիտէի պատգամաւոր՝ Սիմուրգէն»:

Եւ մունետիկը շարունակեց կարդալ.

«Կառավարութեան վերոյիշեալ կարգադրութեան համաձայն, մահաւան պատժի սպառնալիքով, արգելւում է օգնութիւն և օժանդակութիւն ցոյց տալ վերևում թւած տասնևիննը խռովարարներին, որոնք այժմ չըջապատւած ու փակւած են Տուրգ ամրոցի աշտարակում: Ստորագրւած է՝ Հօվէն»:

— Տո՛ւրգ, — բացականչեց մայրը:

Նրան նայեցին: Նա վայրենի տեսք ունէր իր ցնցոտիների մէջ, խելառ, սառած հայեացքով:

— Տուրգ, — կրկնեց նա անխմաստ և հեռա-
ցաւ ամբողջից:

— Խելագար, — ասաց մի բուրժուա:

— Ոչ այլ ինչ, — համաձայնեց երկրորդը:

— Գուցէ և լրտես է, — ձայն տւեց երրորդը:

— Թերևս, — համաձայնեց երկրորդը:

— Պարզապէս գող է, բանտից փախած, —
ասաց չորրորդը:

— Ես էլ այդպէս եմ կարծում, — համա-
ձայնեց երկրորդը:

— Այդպիսիներին պէտք է գնդակահարել,
— կատաղեց երրորդը: — Ի՞նչ են լրտեսում, ա-
կանջ դնում:

— Սուս... այ թէ մեզ գնդակահարեն:

Ու չորսն էլ լռեցին:

Իսկ նա, ով առաջացրեց այս խօսակցու-
թիւնը, բաղդին ապաւինած գնում էր անտառի
միջով: Ոչ միայն մկանները, այլ և ոսկորները
նւում էին յոգնածութիւնից: Նա յաճախ նստում
էր, էլի վեր կենում ու գնում, նորից նստում
էր: Արեն իջնում էր դէպի հօրիզօնը, անտառը
մթնել էր, խիտ խոտերի մէջ չէր կարելի տար-
բերել արահետները: Ո՛ւր գնալ: Ճի՛շտ է գնում,
արդեօք:

Եւ յանկարծ նա դուրս եկաւ անտառի ծայ-
րը: Նրա առջև տարածւում էր մանր թփերով
ծածկւած հարթութիւնը:

— Կա՞ այստեղ որեէ մարդ, — կանչեց կի-
նը: — Ձայն հանիր:

Եւ յանկարծ նա դուրս եկաւ անտառի ծայրը

Եւ թնդանօթի հեռաւոր զղլոցը պատաս-
խանեց նրան:

Կինը գնաց այն կողմը, որտեղից գալիս էր
այդ ուժեղ ձայնը: Եւ ահա հօրիզօնի ետեւից
դուրս սողաց բարձր աշտարակը, ամբողջովին
շառագունած մայր մտնող արեւի ճառագայթների
տակ, միայնակ, հարթութեան վայրի ընդարձա-
կութեան մէջ: Եւ նրա ետեւը սեւին էր տալիս
անտառի շերտը:

Այդ Տուրգ ամրոցն էր, և թնդանօթի որո-
տը՝ Հովէնի ու Լանտէնաքի գործերի միջև սկսւող
կովի սկիզբն էր նշանակում:

VII

Կ Ռ Ի Վ Ը

Այսպէս պատահեց. կովի հէնց սկզբում Սի-
մուրդէնը մօտեցաւ փողհարին և ասաց նրան.

Սիգնալ տուր աշտարակին:

Փողհարը փչեց փողը, և աշտարակից պա-
տասխանեց եղջիւրը:

Հովէնն աւելի ու աւելի տճող զարմանքով
լսում էր Սիմուրդէնի և աշտարակի ծայրին կանգ-
նած Իմանուսի խօսակցութիւնը:

— Գոհ կլինէ՞ք, եթէ ես ձեր ձեռքն ընկնեմ,
— հարցնում էր Սիմուրդէնը:

— Մեզանից իւրաքանչիւրը սիրով կտա իր
ղլուխը քոնի փոխարէն, — բացականչեց Իմա-
նուսը:

— Ուրեմն իմացէք. ես ինձ յանձնում եմ
ձեր ձեռքը:

Վայրենի ծիծաղի պայթիւն լսեց վերևից:
Ցածում լուռ էր: Սիմուրդէնը շարունակեց.

— Դուք իմ եղբայրներն էք: Դուք դըժ-
բախտ, մոլորւած մարդիկ էք. ես ձեր բարեկամն
եմ: Ես խնդրում եմ ձեզ, որպէս ողորմութիւն,

սպանէք ինձ ու դրանով ազատէք ձեզ: Կանգ առէք, քանի ուշ չէ: Ելի մի բոսքէ և կսկսւի կոտորածը: Ինչու այսքան մարդ ոչնչացնել, երբ կարելի է երկուսին սպանել: Այո, երկուսին՝ ինձ և Լանտէնաքին: Ես առաջարկում եմ՝ Լանտէնաքին յանձնէք մեզ և վերցրէք ինձ:

Այնտեղ, վերելը, աշտարակի ծայրին Լանտէնաքը լուռ էր, իսկ Իմանուէլը բարձրաձայն գոռաց.

— Քո կաշին չարժէ նրա գլխին: Մենք հրաժարւում ենք: Դէ, ասացէք, ընդունում էք դուք մեր առաջարկը: Ամբողջում փախած երեք երեխաներին կ'յանձնենք ձեզ, իսկ դուք թոյլ տւէք մեզ ազատ դուրս գալու:

— Բոլորին, բացի Լանտէնաքից:

— Յանձնել մեր տիրոջը՝ երբէք: Սկսէք յարձակումը:

Բոլոր հրացանները միանգամից պայթեցին, և կռիվն սկսւեց: Սիմուրդէնի տխուր նայում էր ամբողջին: Այսպէս, Հովէնը պէտք է ղեկավարի յարձակումը: Միայն թէ չսպանեն նրան, Հովէնին, իր աշակերտին, ոչ, ոչ թէ աշակերտին, այլ Սիմուրդէնի որդուն...

Յարձակումն ուղղւած էր դէպի ամբողջի պատերի մէջ եղած ճեղքւածքը, որն առաջացել էր այդ կռիւի շատ առաջ: Յեղափոխութիւնի շատ առաջ Տուրգ ամբողջի աշտարակի այդ պատը քառասունից աւելի ոտնաչափ բարձրութիւն ցած

էր իջել: Պաշարւածների առջև բացւում էր անդունդի սև երախը, որ թէ վերից, թէ ցածից և թէ կողերից խճողւած էր պայթիւններից աղճատւած պատի քարէ ասափսերով:

Ներսը անցքի մէջ սուլում էին զնդակները: Ներքին յարկի դահլիճում բարձրանում էին բարկագնները, որոնց վրա ձեռնամարտ էր տեղի ունենում:

— Ճեղքել դէպի առաջ,— գոռում էր Հովէնը:

— Պինդ կ'ացէք, բարեկամներս,— բացականչում էր Լանտէնաքը:

Պատին ամբացւած ջահր լուսաւորում էր իրար կոտորող մարդկանց: Նրանք, մարդիկ, կուրացել էին ծխից ու խլացել գորգոռոցից: Բայց ծխի ու գորգոռոցի միջից նրանք խենթօրէն դիմում էին դէպի յաղթութիւն: Ոմանց համար յաղթութիւնը յեղափոխութեան ցնծութիւնն էր նշանակում, ոմանց համար՝ միապետութեան ցնծութիւնը:

Աւերակների միջև ընկած էին վիրաւորները. կռուողները քայլում էին դիակների վրայով, կանգնում էին թարմ վերքերի վրա, ոտքերով տրորում էին ջարդւած ոսկորները. վիրաւորները նստում էին ցաւից, կծում էին իրենց վրա կանգնողների ոտքերը:

Երբեմն գորգոռոցին փոխաբանում էր բուսական լուսթիւնը և այդ լուսթեան մէջ աւելի

ևս սարսափելի էր թուում կուռղների ծանր շրն-
չառութիւնը, նրանց մուռցը, ատամների կրճառ-
ցը, նզովքները: Աշտարակից ճեղքւածքի միջով
արեան տաք շիթ էր հոսում: Նա խոտերի վրայով
հոսում ու կազմում էր մխացող մի լիճ: Թուում
էր, թէ ինքը՝ աշտարակն էր վիրաւորւած և տ-
րին էր հոսում:

Իրարանցման ուղիղ կենտրոնում, գնդակ-
ների տարափի տակ, կանգնած էր Հովէնը և
հրամաններ էր արձակում: Հրացանի պայթիւնի
փայլմունքի տակ նա կողքին տեսաւ իրեն ծա-
նօթ դէմքը:

— Սիմուրդէն, — բացականչեց նա: — Ձեզ
այստեղ կապանեն: Հեռացէք այստեղից:

— Ձէ որ քեզ էլ կարող են սպանել:

— Ես այստեղ հարկաւոր եմ, իսկ դուք՝ ոչ:

— Քանի որ դու այստեղ ես, ես էլ պէտք
է այստեղ լինեմ:

Եւ Սիմուրդէնը մնաց Հովէնի մօտ:

— Պաշարւածներ, — բացականչեց նա, —
անձնատուր եղէք: Մտածէք, չէ՞ որ դուք աւելի
քիչ էք, քան մենք:

— Ինչո՞ւ համար են այդ դատարկախօսու-
թիւնները, — արձագանքեց Լանտէնաքը: — Մենք
ամբողջ ունենք:

Եւ բարրիկադներից գնդակները թռան:

— Առաջ, դէպի դիրքերը, — հրամայեց Հո-
վէնը: — Ո՞վ է ուզում դիրքերը վերցնել:

— Ես, — ասաց սէրժանտ Ռադուբը:

Եւ առաջ վազելու փոխարէն նա յետ-յետ
քաշւեց, կռացաւ և համարեա թէ սողալով յար-
ձակւողների ոտքերի միջով, ներս սողաց աշտա-
րակի ճեղքւածքով և անյայտացաւ: Մի՞թէ փա-
խուտ էր այդ:

Ռադուբը, դուրս գալով անցքից, աստղերի
լոյսի տակ սկսեց աշտարակը դիտել:

Այդպէս է որ կա. երկրորդ յարկում պատի
մէջ եղած անցքը այնպէս էր խեղաթիւրւել պայ-
թիւնից, որ գոյացած ճեղքւածքով մի մարդ կա-
րող էր անցնել: Իհարկէ, դրա համար ճարպիկու-
թիւն էր պէտք, անսովոր ճարպիկութիւն, այն
ճարպիկութիւնը, որով լիովին օժտւած էր Ռա-
դուբը:

Ոտքերի բուրթ մատներով կապիկի նման նա
կանգնում էր քարերի դուրս ցցւած մասերի վրա,
իսկ ծունկներով, արմունկներով ու բռունցքնե-
րով յենւում էր ճեղքւածքի պատերին: Այդպէս
բարձրացաւ նա գետնից քառասուն ոտնաչափ:

Ապա նա մի ջանքով վեր ելաւ ձեռքերի
վրա, ծնկով յենւեց անցքի տակ գտնուող կար-
նիզին, ջուխտ ձեռքերով պինդ բռնեց ճաղերից,
և ծռելով ամբողջ իրանով ամբարազուրայի եզ-
րից այն կողմ, կախւեց, քառասուն ոտնաչափ
ունեցող խորութեան վերև, թուրր ատամներով
բռնած:

Եւ ուղիղ իր առջև Ռադուբը տեսաւ խե-

դաթիւրւած դնչով ու ուռած աչքերով մարդկային մի դէմք։ Դա Իմանուան էր։ Ծանր վիրաւորւած՝ նա հագիւլ սողացել էր մինչև այստեղ, որպէսզի թարմ օդով ամրապնդի իր ուժերը։

Ռադուբի գօտուց դուրս քաշելով ատրճառակները՝ Իմանուսը դուրս կորդեց սուրը նրա սեղմած ատամների միջից ու սրով հարւածեց Ռադուբի ուսին։ Այն ժամանակ Ռադուբը թռաւ սենեակի մէջ։ Մի կողմ նետելով սուրը՝ Իմանուսը չոքեց։ Նրա երկու ձեռքում մի-մի ատրճառակ կար։ Նա նշան բռնեց Ռադուբի վրա։

— Ախ, դու գլուխի ուսիս, — բացականչեց Ռադուբը։ — Այդ ի՞նչ է, վրադ նայիր — դէմքի փոխարէն հում կառլէտ։

Եւ, հրելով Իմանուսին՝ ձեռքով բռնեց նրա ջարդւած ծնօտից։

Իմանուսը ցաւից ոռնաց և անզգա բնկաւ գետնի վրա։

Պառկիր, հաշմանդամ, ու չչարժես, — ասաց Ռադուբը։ — Ես քեզ ներում եմ. մեռիր, հայրենակից։

Նա գնաց սենեակի խորքը։ Սայթաքեց։ Նայեց ոտքերի տակ՝ յատակին ցրւած էին ատրճառակներ, կարաբիսներ, կուշկէտներ — մի ամբողջ զինապահեստ։

— Այստեղ մի ամբողջ արսեհալ է եղել, — բացականչեց Ռադուբը։

Եւ իւրաքանչիւր ձեռքում երկփողանի մի պիստօլետ վերցնելով՝ նա ելաւ սանդուխքի վրա, որ տանում էր դէպի երկրորդ յարկը, և ա՛յբաղդ, երկուսից էլ միանգամից կրակեց դէպի ցած սանդուխքից։ Ապա վերցրեց կարաբիսը, արձակեց, իսկ յետո սկսեց մուշկէտից կրակել։ Եւ գոռում էր։

— Կեցցէ՛ յեղափոխութիւնը։

— Նրանք վերեւումն են, — գոռաց մարկիզը։ Բարիկադը միանգամից դատարկւեց. նրա պաշտպանները դէպի սանդուխք վազեցին։

— Փախէ՛ք երրորդ յարկը, — գոռում էր Լանտէնաքը։

Ռադուբը կանգնեց երկրորդ յարկում սանդուխքի տակ՝ դարանամուտ սպասելով փախչողներին։

Ամբողջ բոլոր պաշտպաններից միայն վեցին, նրանց թւում և Լանտէնաքին, յաջողեց վեր վազել։

Հօվէնն ու իր զինւորները թռչելով բարիկադի վրայից՝ ընկան թշնամու ետեւից և երկրորդ յարկում դէմ առան Ռադուբին։

— Ես նոյնն արի, ինչ որ դուք՝ Դօլում, հրամանատար, — գեկուցեց Ռադուբը։ — Ես մտա թշնամու թիկունքը։

— Լաւ աշակերտ ես, — ժպտաց Հօվէնը։ — Բայց դու վիրաւորւած ես։

— Ոչինչ բան է, հրամանատար։

Մինչ երկրորդ յարկում Հովհաննիս խորհրդակցում էր Սիմուրգէնի հետ յետագա գործողութիւնների մասին, երրորդ յարկում բարբիկագներ էին շինում: Սարքում էին անտարբեր, հանգիստ, յաջողութեան որևէ յոյս չունենալով:

Ամբոցի բոլոր պաշտպաններից միայն Եօթն էին մնացել: Եօթերորդը Իմանուսն էր: Ջարդում ծնօտով և ուռած աչքերով նա վեր էր սողացել՝ օգտուելով ափս բանից, որ Ռադուբը, կրակելով դէպի ցած՝ մէջքը դարձրել էր նրան:

Երբ յարձակումը ներքեից վերանորոգւեց, Լանտէնաքն ասաց.

— Բարեկամներս, — ամեն ինչ վերջացած է: Բոլորը ծոնկի իջան՝ ձեռքերում բռնած աէրօդորման: Հրացանի կոթերի՝ սանդուխքի աստիճաններին իջած հարւածների ձայնը մօտենում էր:

Կռողներից մէկը, մի աբբատ, ոտքի կանգնելով ու աջ ձեռքում բարձրացնելով խաչելութիւնը՝ ասաց.

— Թող ձեզանից իւրաքանչիւրը հրապարակով խոստովանի իր մեղքերը:

— Ես սպանութիւններ եմ գործել:

— Յանուն Սուրբ երրորդութեան քառում եմ ձեր մեղքերը, — ասաց աբբատը: — Թող խաղաղութեամբ՝ հանգչին ձեր հոգիները:

— Ամէն, — արձագանքեցին Եօթ ձայները:

— Այժմ ժամանակն է մեռնելու, — ասաց Լանտէնաքը:

— Եւ սպանելու, — աւելացրեց Իմանուսը: Մուտքը փակւած էր ծանր մագուկով: Սընդուկը ճրթճրթում էր պաշարածների հարւածների տակ:

Եւ յանկարծ երևաց, որ սենեակում ոչ թէ Եօթ, այլ ութ մարդ կա: Եւ այդ ութերորդը կայտառ բացականչում էր.

— Դուք չէիք հաւատում: Իսկ ես ձեզ ասում էի, իմ պարոն: Ստորերկրեա ճանապարհը... Պատուոյ քարը...

Պատի մէջ գաղտնի ճանապարհ կար: Քարերից մէկը պտտում էր իր առանցքի շուրջը և գոյացած ձեղքւածքի միջից երևում էին ոլորապտոյտ սանդուխքի վերին աստիճանները: Այնտեղից էր եկել ութերորդ մարդը: Դա Գալմաւոն էր:

— Շո՛ւտ, — շտապեցնում էր նա: — Շուտ իջէք սանդուխքով: Ես ձեզ անտառ կհանեմ: Շուտ:

Բայց յաղթւածներին շտապեցնել հարկաւոր չէր:

Մէկը միւսի ետեից նրանք ցած էին իջնում նեղ սանդուխքով՝ առաջ թողնելով վիրաւորներին: Մարկիզը մատիտով մի քանի խօսք փորփրեց պտտող քարի վրա ու գնաց միւսների ետեից:

Իմանուսը մնաց վերեր: Նա այնպէս էր վիրաւորւած, որ միևնոյն է պէտք է մեռնէր: Նա

մնաց, որպէսզի պահի պաշարածներին:

Մուռը բռնող սնդուկի յատակն արդէն ջարդուել էր հրացանի կռիւների հարւածներից, իսկ խուփը՝ ծածկուել սւնններով:

Իմանուան օգուեց այդ ծակերից: Մինչ նա կրակում էր սանդուխքովը ցած, ծակերից մէկի միջից դուրս ցուեց մի սւն և Իմանուան վայրենի մի ճիշ արձակեց: Սւնը խրեց նրա փորը: Իմանուան փնթփնթաց.

— Դէ, լաւ է:

Հաւաքելով իր վերջին ուժերը՝ նա քարշ եկաւ մինչև ջահը, որ վառուում էր երկաթէ դռան մօտ, հանեց այն պատի վրայից և, թեքելով ջահը՝ այրեց պատրոյկը:

Պատրոյկը վառեց, և Իմանուան փշուժ-բորբոքում էր այն: Բոցը պատրոյկով անցաւ երկաթէ դռան տակից ու հասաւ մինչև ամրոցի սալաշատակը:

Հպարտանալով իր ոճրագործութեամբ՝ Իմանուան ժպտաց: Նա շնչում էր.

— Եւ վրէժս հանեցի նրանց երեխաներից՝ մեր փոքրիկ երեխայի համար, մեր փոքրիկ թագաւորի համար, որն այժմ տանջւում է բանտում:

Եւ նա մեռաւ:

Այդ բոպէին, վերջապէս, շուռ տալով սընդուկը, ներս մտաւ Ռադուբը: Նրա ետեւից ներս վազեցին Հովէնը և բոլոր մնացածները: Սենեա-

կը դատարկ էր: Գաղանի դուռը բացող քարի վրա, լապտերի լոյսի տակ Հովէնը կարդաց.

«Ցտեսութիւն, պարոն վիկօնա:

Լանտէնաք»:

Գաղանի ճանապարհը ամրոցից տանում էր դէպի ձորը: Այդ ձորը խիտ ծածկւած էր խտով ու թփերով: Այնտեղ թագնւած մարդուն անհնար էր գտնել:

Երբ Մարկիզն ու Գալ՝մալօն ձորը հասան, մնացած փախստականներից արդէն ոչ ոք չկար:

— Հետեւիք նրանց օրինակին, Գալ՝մալօ, — ասաց Լանտէնաքը: — Վաղը կէսօրին կհանդիպենք Հովէնների քարի մօտ: Դու քաղցած ես:

Լանտէնաքը գրպանից հանեց մի կտոր շօկօլադ, կէս արեց, կէսը տուեց Գալ՝մալօին, իսկ միւս կէսը ինքն սկսեց ուտել:

— Այժմ հեռացիր, — ասաց նա:

Եւ Գալ՝մալօն անյայտացաւ թփերի մէջ:

Մարկիզը դր Լանտէնաքը մենակ մնաց: Կռիւլ, արիւն, սպանութիւն... Ոչ, ոչինչ չի եղել: Դարձեալ, ինչպէս այն ժամանակ, երբ նա հէնց նոր էր Ֆրանսիայի ափը դուրս եկել, նա մենակ էր:

Եւ յանկարծ սարսափելի մի ճիշ հասաւ նրա աւանջին: Այդ՝ ճշում էր կինը:

— Եւ կարելի էր լսել.

Երեխաներս: Իմ երեխաները:

VIII

ԵՐԵՔ ԵՐԵՈՍԱՆԵՐԸ

Երբ թնդանօթի ձայնն առաջին անգամ աւետեց կուի սկիզբը, ժօրժէտտան, որն արդէն քնել էր, գլուխը բարձրացրեց, մատր երկարացրեց և քնի մէջ մտմտաց։

— Բուժ...

Ու նորից քնեց՝ գլուխը Գրօ-Ալլէնի ուսին դնելով։

Ռէնէ-Ժանի մազերը մութ էին։ Գրօ-Ալլէնին՝ շագանակագոյն, ժօրժէտտայինը՝ շէկ։ Ռէնէ-Ժանը իսկական փոքրիկ Հերկուլէսի տպաւորութիւն էր թողնում։ Նա քնել էր փորի վրա՝ դէմքը սուզելով բոունցքների մէջ։ Գրօ-Ալլէնի ոտքերը կախ էին ընկել զամբիւղի եզրից։

Երեքն էլ ցնցոտիների մէջ էին։ Այն հագուստը, որ նրանք նւէր էին ստացել «Կարմիր Գլխարկ» գումարտակից, վաղուց մաշւել էր։ Երկու տղաներն էլ համարեա թէ մերկ էին, իսկ ժօրժէտտայի վրա կախ էր ընկած մի լաթ, որ մի ժամանակ չրջագգեստ է եղել։

Ռէնէ-Ժանը չորս տարեկան էր, Գրօ-Ալլէնը՝ երեք, իսկ ժօրժէտտան՝ մի տարեկան և ութ ամսական։ Նրանք լալիս էին, երբ նրանց բաժանեցին մօրից։ Նրանք լալիս էին, երբ նրանց փակեցին ամրոցում։ Բայց նրանք ախորժակով ուտում էին այն բոլորը, ինչ բերում էին նրանց համար ճաշին և ընթրիքին։ Եւ իրենց շրջապատող ամեն ինչի մէջ նրանք առիթ էին գտնում՝ զւարճանալու, ծիծաղելու և խաղալու։

Նրանք չէին մտածում մահւան մասին և, երբ զարթնեցին ու պատուհանի վրա տեսան պայծառ, բոսորագոյն արշալոյսը՝ հրճւանքից քարացան։

— Գեղեցիկ է, — ասաց Ռէնէ-Ժանը։

— Սոթ է, — աւելացրեց ժօրժէտտան։

— Այո-ո, շո-ոգ է, — ձգեց Գրօ-Ալլէնը։

Տուրգ ամրոցը, որ վառել էր Իմանուսը, այրւում էր։ Կրակը մերթ դուրս էր թռչում, մերթ թափւում էր ծխի մէջ՝ ոլորւելով ու պտտւելով։

Ծուխը ծածկեց երկինքը ու տարածւեց հարթութեան վրա։ Այրւող ամրոցից ոչ հեռու կանգնել էր Միշէլ Ֆլէշարը, Ռէնէ-Ժանի, Գրօ-Ալլէնի և ժօրժէտտայի մայրը։ Նա դիտում էր հրդեհը։ Նա գլխի ընկաւ. պէտք է որ սա Տուրգը լինի։ Բայց ո՞րտեղ են նրա երեխաները։ Ի՞նչ նրանք չեն կարող այստեղ լինել, երբ ամրոցը բոցերի մէջ է։ Ո՞րտեղ փնտռել նրանց, Ո՞ւր գնալ։

Քամու հոսանքը մի ակնթարթ պատուեց ծխի ծածկոցը և մերկ բերդը դուրս ցցեց յանկարծ՝ ամբողջովին, իր կամը չով, ամբողջով ու աշտարակով, շացուցիչ, շողշողուն ու ահաւոր:

Երկրորդ յարկի պատուհանում մայրը տեսաւ իր երեխաների գլուխները:

Այդ ժամանակ նա ձշաց այն ճիշով, որը կանգնեցրեց կանտէնաքին:

— Օ՛հ, Տէ՛ր իմ... երեխաներս: Օգնեցէք... երեխաներս կայրւեն: Ո՞վ է փակել երեխաներիս այնտեղ: Չարագործներ... Օգնեցէ՛ք նրանց...

Մարկիզ դը Լանտէնաքն այս ճիշերը լսում էր ձորից, ուր դուրս էր բերել նրան զաղանի ճանապարհը: Չեւքում սղմած ունէր նա այն սենեակի բանալին, որտեղ փակւած էին երեխաները:

Մօր աղաչանքների և լաց ու կոծի հետ միասին ազմուկի մէջ լսում էին ձայներ.

— Սանդուխք:

— Սանդուխք չկա:

— Ջուր:

— Ջուր չկա:

Այդ կանչում էին Հովէնի զինւորները:

Իսկ ինքը Հովէնը, իր հետ վերցնելով քան սապեօր՝ բարձրացաւ աշտարակի երրորդ յարկի դահլիճը, որտեղ գտնուում էր զաղանի անցքն ու երկաթէ դուռը, որի ետեւ փակւած էին երեխաները:

Մի բան էր մնում. կոտրել դուռը:

Բայց կացիները ջարդւում էին երկաթի վրա: Կրակն ու ծուխը հեռու էին մղում Հովէնին, որը տեսնելով զաղանի անցքի բաց բերանը՝ բացականչեց յուսահատ.

— Այս ճանապարհով է փախել կանտէնաքը:

— Եւ նոյն ճանապարհով էլ վերադառնում եմ, — լսեց մի ձայն:

Եւ ստորերկրեա անցքի քարէ շրջանակի մէջ երևաց մարկիզի գլուխը:

Հովէնը երկար ժամանակ չէր տեսել նրան: Նա ետ թռաւ:

Մարկիզը, ձեռքին՝ բռնած մի փոքրիկ բանալի, անցաւ ուղիղ դէպի երկաթէ դուռը և բացեց այն: Յետո մտաւ բոցավառող ծովը, և նրա ու Հովէնի միջև ծխի ու կրակի մի պատ կանգնեց:

Միշէլ Ֆլէշարը, որ շրջապատւած էր զինւորներով, գոռում էր.

— Երեխաներս, երեխաներս այրւում են...

Ռազուբը մօտեցաւ նրան ու զարմացաւ:

— Սպանւածը յարութիւն է առել: Ինչէ, այժմ զարմանալու ժամանակը չէ: Հանգստացիր: Դրանք «կարմիր Գլխարկ» գումարտակի երեխաներն են: Ամբողջ գումարտակից միայն ես եմ կենդանի մնացել: Ես կփրկեմ երեխաներին:

Եւ նա սկսեց մազլցել կամուրջի վրա: Բայց

պոկ եկաւ ու ընկաւ: Հրգեհը փոթորկում էր կատաղօրէն:

Ռադուբը բռունցքով սպառնաց երկնքին.

— Ահա թէ ի՞նչպէս է քո արգարադատութիւնը, Արարիչ, — բացականչեց նա:

Իսկ բոցի, ծխի միջից, ի պատասխան մօր հառաչանքների, լսում էին երեխաների ձայները. «Մայրի՛կ... Մայրի՛կ...»

Եւ յանկարծ, պատուհանում, երեխաների կողքին երևաց մարկիզ դը Լանտէնաքի ֆիգուրան: Ծերունին ձեռքում բռնել էր երկար սանդուխքը և զգոյշ իջեցնում էր այն զէպի խորխորատը:

Ռադուբը, որ կանգնած էր ներքեւը, ձեռքը մեկնեց, բռնեց սանդուխքը ու կանչեց.

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը:

— Կեցցէ՛ թագաւորը, — արձագանքեց մարկիզը:

— Կանչիր քեզ համար՝ ինչ ուզում ես, փչիր՝ ինչպիսի յիմարութիւն որ ուզում ես, բայց և այնպէս պատրաստ եմ աղօթելու քո առջև, որպէս Աստծու, — փնթփնթաց Ռադուբը:

Սանդուխքը դրւած էր. այրուող շէնքի ու գետնի միջև հաղորդակցութիւն էր հաստատուած: Մօտ վազեցին մարդիկ: Քսան մարդ Ռադուբի գլխաւորութեամբ գրաւեցին աստիճանները, իւրաքանչիւրի վրա մի մարդ կանգնեցնելով:

Մարկիզն անյայտացաւ և մի վայրկեանից յետո երևաց՝ երեխաներից մէկը ձեռքին: Այդ Գրօ-Ալլէն էր: Նա գոռում էր.

Ես վախենում եմ: Վախենում եմ:

Մարկիզը նրան տուեց Ռադուբին և տղան ձեռքից ձեռք անցնելով՝ ընկաւ մօր գիրկը: Գրօ-Ալլէնին հետեւեց Ռէնէ-Ժանը: Այնուհետև ժօր-ժէտտան:

Երբ մարկիզը վերցրեց նրան իր ձեռքերի վրա, նա ժպտաց:

— Անունդ ի՞նչ է, հարցրեց Լանտէնաքը:

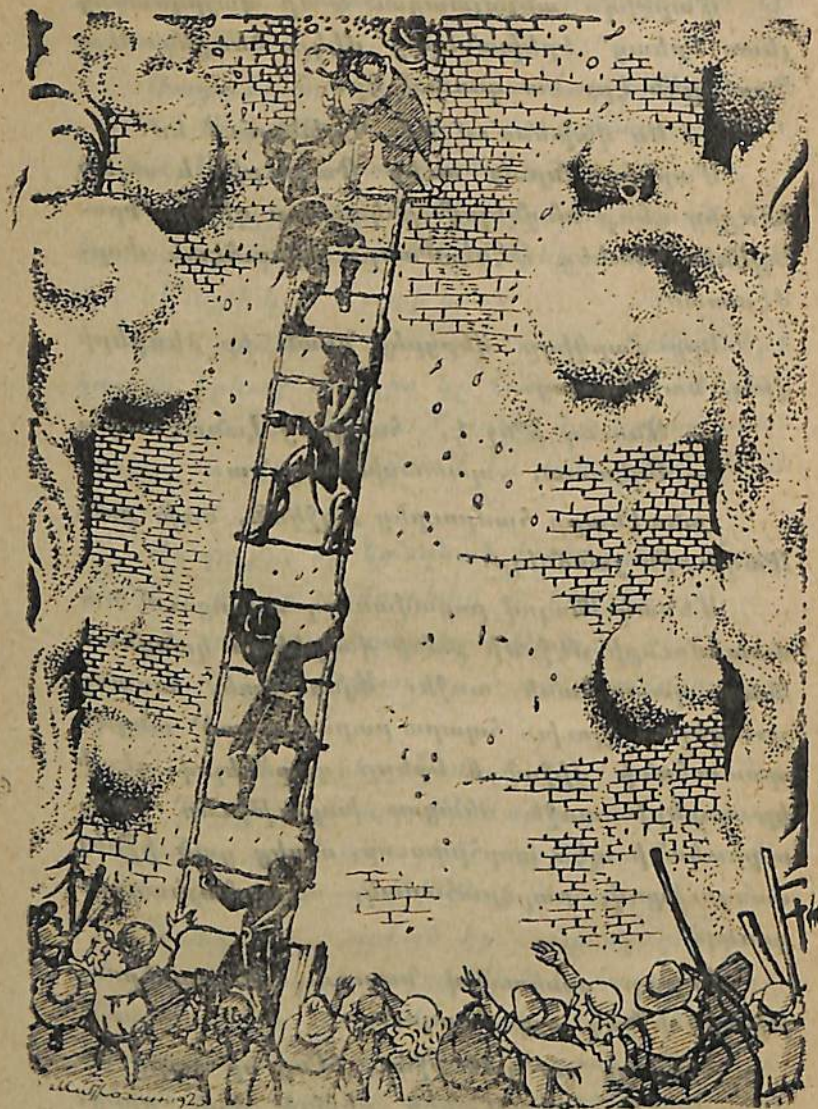
— Օգէտտա, — պատասխանեց նա:

Լանտէնաքը համբուրեց աղջկան, նախ քան Ռադուբին յանձնելը:

Մենակ մնալով բոցավառուող ամրոցում, նա մտածումնքի մէջ մի քանի վայրկեան կանգնած մնաց պատուհանի առջև: Այնուհետև, առանց շտապելու, գլուխը հպարտ բարձրացրած՝ անցաւ պատուհանի միջով և երեսը դարձնելով դէպի իր ոտքերի առջև սեացող խորութիւնը՝ լուռ, ուրւականի պէս խորհրդաւոր, սկսեց ցած իջնել սանդուխքով, բարձրահասակ, ուղղահայեաց ու գոռոզ:

Բոլորը սոսկումով նայում էին բարձրութիւնից իջնող այդ մարդուն:

Հէնց որ նա ցած իջաւ, հէնց որ ոտքը ամենավերջին աստիճանից գետնի վրա զրեց,

Մարկիզն մի վայրկեանից յետոյ երեսաց՝ երեսան անոքին

ինչ որ մէկի ձեռքն ընկաւ նրա ուսին: Նա շուռ
եկաւ:

— Ես ձերբակալում եմ քեզ, — ասաց Սի-
մուրդէնը:

— Դու իրաւացի ես, — պատասխանեց Լան-
տէնաքը:

IX

ՀՕՎԷՆԻ ՈՃՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ստորերկրեա բանալը, որ գտնուում էր աշտարակի ցածի յարկում, անմիջապէս բացւեց։ Այնտեղ մի լամպ գրին, մի աման ջուր, զինուորական հացի կտորտանք, յատակին փռեցին յարգ։

Ծանր դուռը փակւեց, ու Լանտէնաքը մենակ մնաց բանտում։

Սիմուրգէնն ասաց Հօվէնին.

— Առաւօտեան կհաւաքւի զինուորական-դաշտային դատարանը։ Բայց դու դատաւորների թւում չես լինի։ Դու և Լանտէնաքը — երկուսդ էլ — Հօվէնների ցեղից էք։ Դու չափազանց մօտ արիւնակից ես նրան, ուստի նրա դատաւորը լինել չես կարող։ Դատարանի կազմի մէջ կմտնեն երեք հոգի. մի սպա՝ կապիտան Գէշանը, մէկ ենթասպա՝ սէրժանտ Ռադուբը, և ես, որպէս նախագահ։ Այս բոլորը քեզ չի վերաբերում։ Վաղը դատաստանն է, միւս օրը — գիլիօտինան։ Վանդէան մեռաւ։

Հօվէնը ոչինչ չառարկեց։ Հեռաւոր եկեղե-

ցու զանգակատանը խփեց ժամը տասնեմէկը։ Սիմուրգէնը գնաց, որ հոգա գլխատման համար տեղ ընտրելու, ժամ նշանակի և բոլոր անհրաժեշտ կարգադրութիւնները առ։

Հօվէնը դանդաղ քայլում էր մարգագետնի վրա, որը ներկւել էր կռուում ընկածների արիւնով. գրոհը այս մարգագետնից էր սկսւել աշտարակի դէմ։ Ամբոցն այլուել, վերջանում էր։ Ռադուբը հոգս էր քաշում Միշէլ Ֆիշերի և ազատւած երեսանների շուրջը։ Զինուորները գերեզմաններ էին փորում, թաղում սպանւածներին, փաթաթում վիրաւորներին, հաւաքում էին բարրիկադը, դիակներից ազատում էին աշտարակի զանլիճներն ու սանդուխները, մաքրում էին մարդկային սպանդանոցը։

Հօվէնը ոչինչ չէր նկատում։ Փաթաթելով անթիւ վերարկուի մէջ, նա քայլում էր մարգագետնի վրա։ Նրա վերարկուն եղբւած էր հասարակ ոսկեթելով. այսպիսի ոսկեթելը զօրարանակի հրամանատարների յատուկ նշանն էր։ Հօվէնը երբեմն խոհուն հայեացք էր նետում թընդանօթաձգութիւնից առաջացած՝ աշտարակի պատի կողմը, որի մօտ կանգնած էր Սիմուրգէնի հրամանով կրկնապատկւած պահակը։ Երբեմն նա բարձրացնում էր ձեռքերը, և, շղթայելով մասնները, դնում էր գլխի տակ, որը ծածկւած էր վեղարով։ Նա մտածում էր։

Նրա առջև դրւած էր մի հարց, որից նա

ոչ մի տեղ խոյս տալ չէր կարող: Հովենը Լանտէնաքին ճանաչում էր որպէս եսասէրի ու բռնապետի: Լանտէնաքի մէջ կային մարդկային հոգու բոլոր վատ կողմերը. — դաժանութիւն, մոլորութիւն, կուրութիւն, չար յամառութիւն, մեծամտութիւն, — և ահա այս նոյն մարդը Հովենի աչքում այլափոխւել է: Լանտէնաքը կրակի միջից ազատեց երեխաներին՝ վտանգի ենթարկելով իրեն:

Լանտէնաքը, որ դատապարտւած, օրէնքից դուրս էր յայտարարւած, կարող էր ծլիւել: Նա անյայտացաւ անտառում: Նա կարող էր նորից դառնալ այն անեղ ուժը, ստորերկրեա մարտիկների այն ղեկավարը, անտառների այն տէրը, որն այնպիսի սարսափ էր տարածում բոլորի վրա: Եւ ահա նա, կամաւոր, իր սեփական ցանկութեամբ, արհամարհեց վտանգը, ազատութիւնը, և գնաց գիմաւորելու իսկական մահւան՝ նախ նետւելով հրդեհի հնոցը, իսկ յետո իջնելով այն սանդուխքով, որը ազատարար էր բոլորի, իսկ կործանարար նրա համար:

Եւ այս բոլորը այն պատճառով միայն, որ ազատի երեք երեխաներին: Եւ ինչպէ՞ս պիտի վարւեն նրա հետ:

Նրան պատժելու են:

Եւ այս է հերոսութեան, մեծանոգի քայլի հատուցումը... Եւ այս կատարւում է նրա՝ Հովենի ներկայութեամբ: Եւ այս նա թո՞ղ է տալու:

Բայց չէ՞ որ նա, Հովենը, հանդիսաւոր կերպով յայտարարեց Սիմուրգէնին, որ ոչ մի ներում չի լինելու Լանտէնաքին:

Այո: Բայց Լանտէնաքը վերափոխւել է: Դա այլեւ այն վայրենի մոլեռանդը, անողոք դահիճը չէ:

Լանտէնաքը դարձաւ հերոս և նրա արարքի մէջ Հովենը յանկարծ արիւնակցութեան կապ զգաց նրա հետ: Դա այլեւ օտար մի մարդ չէ նրան, այլ մերձաւոր ազգական՝ արիւնով ու ոգով:

Ուրեմն պէտք է ազատել Լանտէնաքին:

Փրկել յեղափոխութեան ամենավտանգաւոր թշնամուն, մի մարդու, որին երեք ամիս շարունակ չէին կարողանում բռնել և որը, վերջապէս, բռնւել է: Փրկել մի մարդու, որը յեղափոխութիւնը ճնշելու համար մատնւած էր Ֆրանսիան յանձնել Անգլիային: Նրա ոչնչացումը համազօր է ազգամիջեան պատերազմի վերացմանը:

Իսկ եթէ նա ազատ արձակւի, — ինչպիսի դաժանութեամբ կձեռնարկի նորից իր զգւելի գործին: Ու նորից կվառւեն տներն ու գիւղերը, նորից կսկսւի գերիների կոտորածը, վիրաւորների մահացումը, կանանց գնդակահարութիւնը: Այժմ այդ ոճրագործը բռնւած է: Նա կմեռնի, նրա հետ էլ կմեռնեն խռովութիւնը, երկպառակտութիւնը, եղբայրասպան, դադանային պատերազմը:

Ինչո՞ւ, ինչի՞ համար պէտք է ազատել Լանտէնաքին: Նրա համար, որ նա փրկեց երեք երեխաներին:

Բայց չէ՞ որ հէնց ինքն էր ուզում նրանց խորտակել: Նա նրանց օրօրոցները դրեց այն սենեակում, որը որոշված էր կրակին մատնել: Նա հրդեհածիդ ու մարդասպան է: Նա վերջին վայրկեանին, ճիշտ է, ինքն իրենից սարսափեց: Նա մինչև վերջը հրէշ չմնաց—ահա և նրա մատուցած ամբողջ ծառայութիւնը:

Բայց որքան չնչին է այդ ծառայութիւնը՝ համեմատած Լանտէնաքի սփրապործութիւնների հետ:

Հովէնը տատանւում էր: Այդ իսկական մի տանջանք էր:

Ուրեք կէս դիշերը, ապա առաւօտեան ժամի մէկը: Հովէնը ինքն էլ չնկատեց, թէ ինչպէս իրամատից մի քանի քայլ հեռու կանգնեց:

Հրդեհը հանգչելով, միայն թոյլ, աղօտ լոյս էր տարածում իր շուրջը: Լոյսի բռնկումները, ընդհատելով յանկարծ վերահաս խաւարից, բոլոր առարկաներին անբնական չափերի տեսք էին տալիս:

Հովէնը ցրւած հետևում էր կրակի ու ծխի միջև եղած կուրին:

Յանկարծ, հրդեհատեղից դուրս թռչող բոցը պայծառ կերպով լուսաւորեց ինչ որ բան, որ կանգնած էր ամբոցի առջև տախտակամածի վրա:

Այդ դիլիփօտինն էր: Նրա մօտ կանգնած էին երկու մարդ:

Ուրեք ժամի երկուսը: Դանդաղ, անհաստառ քայլերով Հովէնը ուղղեց դէպի իրամատը: Պահապան զինւորը պատուի նշան տւեց նրան: Հովէնը մտաւ աշտարակի ցածի դահլիճը, որը դարձել էր պահականոց: Առաստաղից կախւած էր լապտերը: Նա լուսաւորում էր դահլիճն այն չափ, որ կարելի լինէր անցնել՝ առանց կոխ տալու քնած պահապաններին:

Հրամանատարի ներս մտնելով, պառկածներից մի քանիսը ոտքի թռան, նրաց թւում և պահակապետ սպան: Հովէնը ձեռքով ցոյց տւեց դուռը:

— Բացէք:

Դռան փակիչները ետ քաշեցին: Հովէնը մտաւ բանտը, և դուռը փակեց նրա ետևից:

Լանտէնաքը քայլում էր սենեակում՝ անկիւնից անկիւն: Բացւող դռան ձայնից նա բարձրացրեց գլուխը և լապտերը, որ դրած էր յատակի վրա նրա և Հովէնի միջև, լուսաւորեց երկուսի դէմքը: Նրանք նայեցին իրար այնպիսի հայեացքով, որ երկուսն էլ մեխւած մնացին իրենց տեղերում:

— Բարև ձեզ, պարոն,—ասաց մարկիզը:—

Դուք այնքան բարի էք եղել, որ ցանկացել էք ինձ այցելել: Շնորհակալ եմ ձեզանից: Ես շատ ուրախ եմ՝ զրուցելու ձեզ հետ, ես արդէն ակաում էի ձանձրանալ:

Հովէնը լուռ նայում էր Լանտէնաքին:

— Ես ուրախ եմ, որ ձեզ տեսնում եմ այստեղ, — շարունակեց Լանտէնաքը: — Լառ նայէք. ձեր առջև ագնւական է կանգնած: Իսկ ագնւականը, գիտէք, հաւատում է Աստծուն, հաւատում է ընտանիքին: Նա հաւատարիմ է տրադիցիաներին, յարգում է իր նախորդներին, հետևում է իր հօր օրինակին: Նա սիրում է հաւատարիմ մնալ իր աւած խօսքին, լոյեալ լինել, իր պարտքը կատարել միապետի հանդէպ: Նա յարգում է օրէնքները, առաքինութիւնը, արդարագատութիւնը և նա հաճոյքով կգնդակահարէր ձեզ: Սակայն, ի՞նչ էք կանգնել: Բարեւ եղէք նստել: Յատակին, խնդրեմ: Այստեղ բազկաթոռներ չկան: Յետի մէջ ապրողը յատակի վրա էլ կարող է նստել:

Հովէնը լուռ էր:

— Ես ցեխ եմ անւանում այն, ինչ դուք ժողովուրդ էր անւանում, — բացատրեց Լանտէնաքը: — Ահա այստեղ, այս սենեակում, պարոնները առաջներում նստացնում էին գեղջուկներին: Այժմ գեղջուկները պարոններին են նստացնում այստեղ: Եւ այս յիմարութիւնը կոչւում է յեղափոխութիւն:

Մարկիզը քմծիծաղ տւեց:

— Նրեանոյնք ժամից յետոյ կկտրեն իմ գլուխը: Այդ դեռ ոչինչ, իսկ այ, առանց ծխախոտի վատ է: Վերևում ես մոռացա իմ ծխա-

խոտը... Բայց ոչինչ: Ահա թէ ի՞նչ եմ ուզում ձեզ ասել. դուք էլ նոյն ցեղիցն էք, ինչ որ ես. դուք ագնւական էք, դուք Հովէն էք: Եւ դուք անպիտան մարդ դարձաք: Թշնամիները ձեզ նայում են, որպէս չարագործի, իսկ բարեկամները, որպէս յիմարի: Այո, դուք հէնց յիմար էք: Ապուշ լինելու պատիժն ունէր դուք, պարոն:

Եւ Լանտէնաքը հեղնանքով գլուխ տւեց Հովէնին: Յետո շարունակեց՝ ձեռքի բռնած մատները դնելով ժիլէտի գրպանները.

— Ձեր ամբողջ պատւասիրութիւնը դուք տեսնում էք իմ ախոռապանի չափ ստորանալումէջ: Ես արդէն ծերունի էի, երբ դուք դեռ մի փոքրիկ լակոտ էիր. ես սրբում էի ձեր քիթը, դէ հիմա էլ կսրբեմ: Դուք թէև մեծացել էք, բայց էլի լակոտ էք մնացել, մեծանալով դուք թղուկ էք դարձել: Այն օրւանից, երբ մենք հեռացանք իրարից, մեր ճանապարհները բաժանւեցին. ես գնացի պատւի ճանապարհով, իսկ դուք մտերմացաք զգուշի անպիտանների հետ:

Հովէնը չէր ընդհատում ծերունան, որը խօսում էր հանդիսո՝ երբեմն միայն քմծիծաղ տալով:

— Մնաս բարով, ֆրանսիայի վեհութիւն, — ասում էր ծերունին: Ձեզպէսները, պարոն, կործանեցին հայրենիքը: Դուք ուզում էք նո՞ր մարդ դառնալ նորաձևով էլ ապրէք, մարդկանցից թղուկների փոխւէք, մանրացէք: Բայց մեզ

էլ թոյլ տւէք, որ մարդ մնանք: Սպանեցէք թագաւորներին, սպանեցէք ազնւականներին, սպանեցէք քահանաներին, կեղեքեցէք, քանդեցէք, աւերեցէք, ոտնակոխ արէք հին օրէնքները, հին տրադիցիաները, հին բարքերը, շուռ տւէք գահերը, պղծէք եկեղեցիները, վերացրէք Աստծուն և պարեցէք աւերակների վրա,—այդ ձեր գործն է: Դուք դաւաճաններ ու վախկոտներ, որ վեհ քայլի, անձնագոհութեան անընդունակ էք:

Մի քիչ լռելուց յետո՛ւ, Լանտէնաքն աւելացրեց.

— Այժմ ես ձեզ շատ դառն ճշմարտութիւններ ասացի: Բայց ինչի՞ց պէտք է վախենամ: Ես մեռած եմ:

— Դուք ազատ էք,—ասաց Հօվէնը:

Նա մօտեցաւ մարկիզին, հանեց իր վերարկուն և գցեց Լանտէնաքի ուսերին ու աչքերին իջեցրեց կապիւշօնը: Երկուսն էլ միեւնոյն հասակն ունէին:

— Ի՞նչ ես անում,—հարցրեց մարկիզը:

Հօվէնը, չպատասխանելով նրան՝ կանչեց.

— Պօրուշիկ, բացէք:

Դուռը բացւեց:

— Նեղութիւն կրէք ետեիցս փակելու,—նորից գոռաց Հօվէնը, շէմքից դուրս հրեց ապուշ կտրած մարկիզին:

Աշտարակի ներքին դահլիճը, ուր գտնուում էր պահականոցը, լուսաւորւում էր միակ լապ-

տերով, որը շատ քիչ լոյս էր տալիս: Այդ թոյլ լուսաւորութեան տակ զինւորներից նրանք, որոնք չէին քնել, տեսան, թէ ինչպէս իրենց մօտով դռան ուղղութեամբ անցաւ մի բարձրահասակ մարդ, հրամանատարի ոսկեկար և կապիւշօնով վերարկուն հագին: Սրանք պատուի նշան տւին նրան, ու նա գնաց:

Պահապանը, Լանտէնաքին Հօվէնի տեղ ընդունելով, կանգնեց պահակին յատուկ կարգով, և մարկիզը զգաց իրեն ազատութեան մէջ:

Երբ նա ոտքը խոտի վրա դրեց, երբ անտառների ու դաշտերի օդը նրան թարմացրեց, նա կանգ առաւ ու մի բոլոյն անշարժ մնաց: Յետո՛ր բարձրացրեց աջ ձեռքը, կոտրատեց մատները և մըթմըթաց. «Սակայն»—ու անցաւ առաջ:

Իսկ Հօվէնը փակւած մնաց ստորերկրեա բանտում:

X

Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ը

1793 թվին զինւորական արիւրունալի նախագահը իր մէջ ամփոփում էր համարեա թէ ամբողջ դատարանական վարչութիւնը: Նա էր ընտրում դատարանի միւս անդամներին, հաստատում էր ձայնատուութեան կարգը, վարում էր հարցաքննութիւնը. նա միւսնոյն ժամանակ և դատաւոր էր, և դրութեան լիակատար տէրը:

Զինւորական դատարանի ժողովատեղը Սիմուրգէնն ընտրել էր աշտարակի նոյն ներքին դահլիճը, ուր այժմ պահականոցն էր: Սիմուրգէնը դատավարութեանը հասարակ ձև տալու կողմն էր և ուզում էր կրճատել բանտից մինչև դատարան և դատարանից մինչև էշաֆօտ տանող ճանապարհը:

Ուղիղ կէսօրին, նրա կարգադրութեան համաձայն, դատարանը բացեց իր նիստը:

Դատաւորները նստել էին սեղանի առջև երեք ծղօտէ աթոռի վրա: Սենեակը լուսաւորում էին երկու մոմերը, որ զրւած էին նրանց առջև

սեղանի վրա: Սեղանի վրա կային երկու թանաքաման, մի կարմիր զմուռա, պղնձէ կնիք, մի կոյտ մաքուր թուղթ և երկու տպագրւած պլակատներ, որոնցից մէկը օրէնքից դուրս յայտարարւած մարդկանց ցուցակն էր, միւսը՝ Կօնվէնտի գէկրէտը:

Կօնվէնտի. Փարիզում գտնուող յեղափոխական խորհրդի գէկրէտը պարզ էր. իւրաքանչիւր հրամանատար, որ գերի ընկած խռովարարին թոյլ է տալիս փախչելու, դատապարտւում է մահուան:

Այդ գէկրէտը հրատարակել էր զեռ մինչև Սիմուրգէնի բանակ մեկնելը, բայց Մարտը, կաակածելով Սիմուրգէնի և Հօվէնի միջև եղած յարաբերութեան վերաբերմամբ, պնդեց՝ երկրորդ անգամ հաստատել այդ գէկրէտը:

Միջին աթոռի վրա նստել էր Սիմուրգէնը, նրա աջ կողմը—դատարանի աւագ անդամ՝ կապիտան Հէշանը, Հօվէնի աղիւտանար, ձախ կողմը՝ կրտսերը, սէրժանտ Ռադուբը:

Սիմուրգէնը նստել էր բանտի դռան ուղիղ զիմացը: Նա զդատաւորւած էր եռադոյն գդականիշ ունեցող գլխարկով, թուրը կողքին և երկու ատրճանակները զօտու մէջ խրած: Նրա այտի վրա վառւում էր սրի հարւածից գոյացած սպին, որ ստացել էր նա Հօվէնին մահից ազատելու ժամանակ:

Սիմուրգէնը կնքեց պատրաստած յայտա-

գիրը ու տեղ սուրհանդակին: Վերջինս դուրս եկաւ, նստեց ձիու վրա ու գնաց: Յայտագրի մէջ գրւած էր.

«Հասարակական փրկութեան Կոմիտէի անդամ քաղաքացիներ.

Լանտէնաքը բռնւած է և վաղը պէտք է պատժուի»:

Այնուհետև Սիմուրդէնը հրամայեց.

— Բացէք կամէրան:

Ժանդարմները ետ քաշեցին փակիչները, բացին դուռը ու կորան նրա ետևը:

Սիմուրդէնը բարձրացրեց գլուխը, ձեռքերը կրծքին խաչեց և, աչքը չհեռացնելով դռնից, գոռաց.

— Ներս բերէք բանտարկեալին:

Բացւած դռան շրջանակի մէջ երեացին երկու ժանդարմներն ու նրանց միջև՝ բանտարկեալը: Դա Լանտէնաքը չէր, այլ՝ Հովէնը:

Սիմուրդէնը ճշաց՝ ցնցւելով.

— Այդ դո՞ւ ես...

Եւ աւելացրեց շտապ.

— Ես պահանջեցի բանտարկեալին:

— Բանտարկեալը ես եմ, — ասաց Հովէնը:

— Ինչպէ՞ս թէ դու: Իսկ Լանտէնաքը:

— Լանտէնաքն ազատ է:

— Փախա՞ւ:

— Փախաւ:

— Այո, այո, հասկանում եմ, — մըթմըթաց

Սիմուրդէնը դողացող ձայնով. չէ՞ որ նա ամբողջի տէրն է, նրան յայտնի են բոլոր անցքերն ու ճանապարհները: Գետնի տակ, երևի, գաղտնի ճանապարհ կա: Նրան ոչ ոք չի օգնել, այո, ոչ ոք չի օգնել:

— Նրան օգնեցին, — ասաց Հովէնը:

— Բայց ո՞վ: Ո՞չ, չի կարող պատահել:

— Ես:

— Դու դառանցո՞ւմ ես...

— Ես մտա նրա կամէրան: Տւի նրան իմ վերարկուն, և նա գնաց, իսկ ես մնացի:

— Դու չէիր կարող այդ անել:

— Ես արի այդ:

— Այդ անկարելի է:

— Այդ այդպէս է:

— Բերէ՞ք Լանտէնաքին:

— Ես ձեզ ասացի, որ նա փախաւ:

— Դու... դու խելագարւե՞լ ես:

— Ես ճիշտ եմ ասում:

Սիմուրդէնը, զժառուրութեամբ արտասանելով բառերը, ասաց.

— Այն ժամանակ դու արժանի ես...

— Մահւան, վերջացրեց Հովէնը:

Սիմուրդէնը զուհատ էր և անշարժ: Նրա ճակատը ծածկւեց քրտինքի խոշոր կաթիլներով:

— Ժանդարմներ, ասաց նա, — զատապարտեալին տարէք իր տեղը:

Հովէնն իջաւ տաբուրէտի վրա:

— Ժանդարմներ, մերկացրէք ձեր սրերը,
— հրամայեց Սիմուրգէնը:

Զինուորական դատարաններում զա սովորական բանաձևն էր այն դէպքերում, երբ դատապարտեալին մահուան պատիժ էր սպանում:
Ժանդարմները մերկացրին սրերը:

Սիմուրգէնի ձայնը նորից հաստատ ու հանգիստ էր, երբ դիմելով Հովէնին՝ ասաց.

— Դատապարտեալ, կանգնէք:

Նա այլևս նրան «դու» չէր ասում:

Հովէնը կանգնեց:

— Զեր անո՞ւնը:

— Հովէն:

— Զեր կոչո՞ւմը:

— Հիւսիսային ափերի էկսպէդիցիօն զօրութմբի հրամանատար:

— Դուք ազգակա՞ն էք փախչող ոճրագործին:

— Ես նրա եղբոր թոռն եմ:

— Յայտնի՞ է ձեզ Կօնվէնտի դէկրէտը:

— Այն, վոր դրւած է ձեր առջև սեղանի վրա՞: Այո, յայտնի է:

— Ի՞նչ կարող էք ասել դուք այդ դէկրէտի առթիւ:

— Որ ես հաստատել եմ այն իմ ստորագրութեամբ, հրամայել եմ խստիվ կատարել այն, ինչ հրահանգում է նա և կազմել եմ այն յաւելւածը ցածում, որի տակ դրւած է իմ անունը:

— Զեզ համար պաշտպան ընտրէք:

— Ես ինքս կաշտպանեմ ինձ:

— Խօսէք:

— Սհա թէ ինչ, — սկսեց Հովէնը, — վեհանձն քայլը, որին ականատես եղա ես, ծածկեց ինձանից Լանտէնաքի բոլոր ոճրագործութիւնները: Ծերունի... փրկւած երեխաներ... այս բոլորը կանգնեց իմ և իմ պարտքի միջև: Ես մոռացա այլևոյ գիւղերը, ամայացած դաշտերը, կոտորւած գերիները, ջարդւած վիրաւորները, գնդակահարւած կանայք, ես մոռացա, որ Ֆրանսիան յանձնել էին անգլիացիներին, և ազատեցի հայրենիքի մարդասպանին: Ես մեղաւոր եմ: Ես կարող եմ աւելացնել միայն, որ ես, որպէս հրամանատար, պատրաստ էի օրինակ ծառայել, և որ դուք, ձեր հերթին, պէտք է օրինակ ծառայէք, որպէս դատաւորներ:

— Ի՞նչպիսի օրինակ:

— Ինձ մահուան դատապարտէք:

— Դուք գտնում էք, որ այդ արդարացի՞ էլինի:

— Աւելի, քան արդարացի, անհրաժեշտ է:

— Նստէք:

— Դատախազի կարճ ճառից յետո, որն յայտարարեց դէկրէտը, Սիմուրգէնը խօսք տւեց կապիտան Հէշանին:

— Օրէնքը պարզ է, — խուլ արտասանեց Հովէնի ագիտանտը: — Կարեկցութիւնը երբեք

ոճրագործութիւն է լինում: Հրամանատար Հովէնը խոսվարար Լանտէնաքին օգնել է փախչելու: Հովէնը մեղաւոր է: Ես ձայն եմ տալիս մահւան պատժի կողմը:

Եւ քարտուղարը նշանակեց. «Կապիտան Հէշան—մահւան պատիժ»:

Հովէնն ասաց.

— Կապիտան, ձեր վճիռը ճիշտ է: Շնորհակալ եմ ձեզանից:

Սուրը պատկանում էր Ռադուրին:

Ելնելով, նա պատելի նշան տուաւ դատապարտեալին և բացականչեց.

— Ինձ էլ գլխատէք դրա հետ միասին: Ծերունին փրկեց երեխաներին: Հրամանատարը դրա համար ազատեց ծերունուն: Մարդկանց չի կարելի պատժել լաւ քայլերի համար: Ձի կտրելի: Առաւել ևս, որ հրամանատար Հովէնը չորս ամիս շարունակ քշում էր այդ խոսվարարներին, պաշտպանում էր հանրապետութիւնը: Ո՛հ, եթէ դուք նրան գլխատէք— ապա ես ոչինչ չեմ հասկանում:

Եւ Ռադուրը նստեց:

Սիմուրդէնը շուռ եկաւ դէպի նա:

— Դուք ձայն էք տալիս դատապարտեալի արդարացման օգտին:

— Ես ձայն եմ տալիս, որ նրան գէնէրալ դարձնեն,— պատասխանեց Ռադուրը:

— Պատասխանէք աւելի որոշակի:

— Ես ուզում եմ, որ նրան հանրապետութեան առաջին մարզը դարձնեն:

— Հարցին պատասխանէք որոշակի,

— Ես ուզում եմ, որ իմ գլուխը կտրէք նրա գլխի փոխարէն:

— Ուրեմն, դուք արդարացման կողմն եք, — ասաց Սիմուրդէնը:

Եւ քարտուղարը նշանակեց. «Սէրժանտ Ռադուր. արդարացում»: Յետոյ ասաց.

— Մէկ ձայն մահւան պատժի կողմը, միւսը արդարացման: Ձայները բաժանեցին:

Վճիռը կախած էր այն բանից, թէ ինչ կասի Սիմուրդէնը:

Նա վեր կացաւ տեղից, հանեց գլխարկը ու դրեց սեղանի վրա: Այժմ նա նոյնիսկ գունատ չէր. նրա գէմքը հողի գոյն ունէր:

Դահլիճում լուռ էր. ոչ մի բառ, ոչ մի շշուկ:

Սիմուրդէնն արտասանեց հանդիսաւոր, անշտապ, հանտատ ձայնով.

— Դատապարտեալ Հովէն, մենք քննեցինք ձեր դործը: Հանրապետութեան անունով զինւորական դատարանը երկու ձայնի մեծամասնութեամբ ընդգէմ մէկի...

Նա կանգ առաւ: Նրա ձայնից էր կախած Հովէնի ապրելն ու մեռնելը: Բոլորը պահեցին իրենց շնչառութիւնները: Սիմուրդէնը վերջացրեց.

— ... Դատապարտում է ձեզ մահւան պատժի:

Ռադուբը ընկաւ անզգաս: Նրան դուրս տարան:

Սիմուրդէնը ծածկեց գլխարկն ու ասաց.

— Հօվէն, վաղը արեւածագին դուք կը պատըժուէք:

Հօվէնը կանգնեց և գլուխ տուեց դատարանին:

— Շնորհակալութիւն եմ յայտնում պարոն դատաւորներին:

— Տարէք դատապարտեալին, — հրամայեց Սիմուրդէնը:

Բանտի դռները փակեցին Հօվէնի ետեկց:

XI

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆ ՈՒ ԱՇԱԿԵՐՏԸ

Սիմուրդէնի համար պարզ էր. Հօվէնը ոճիւր էր գործել յեղափոխութեան դէմ: Միւսնոյն է, թէ ինչ շարժառիթներով, բայց նա արձակել է վանդէյեան խռովութեան գլխաւոր յանցաւորին:

Յեղափոխական օրէնքի համաձայն նա պէտք է պատժուի: Յեղափոխական այս ուղիղ գծից չի կարող ոչ մի թեքում լինել: Եւ Սիմուրդէնի պարտականութիւնն է — պատժել իր սիրելի աշակերտին: Ինչ էլ որ լինի, Սիմուրդէնը պարտաւոր է կատարել այս պարտքը:

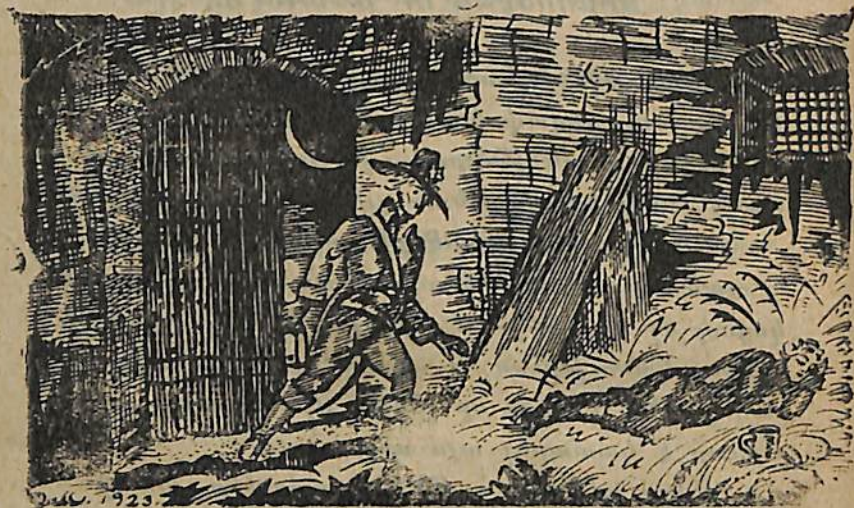
Բայց տեսնել Հօվէնին պատժից առաջ — այդ կարելի է: Զրուցել նրա հետ. զրանում ոչ մի ոճրագործութիւն չկա յեղափոխութեան դէմ: Զէ՛ որ Սիմուրդէնը մարդ է: Սիմուրդէնն այնպէս է սիրում Հօվէնին:

Կէս գիշերին մօտ՝ Սիմուրդէնը մտաւ այն կամէրան, ուր քնած էր Հօվէնը: Մօտեցաւ նրան, նայեց, և բռունցքները սղմեց աչքերին, ինչպէս սնում են երեխաները՝ լաց լինելու ժամանակ:

Մի րոպէ կանգնած մնաց այդպէս, առանց շար-
ժւելու: Ապա շոքեց, մեղմիվ բարձրացրեց քնա-
ծի ձեռքը և մօտեցրեց իր շրթունքներին: Նա
այլևս դատաւոր չէ: Նա մի սովորական, սիրող
մարդ է:

Հովէնն աչքերը բացեց.

— Ախ, այդ դուք էք, ուսուցիչ.

Սիմուրդէնը մտաւ կամէրան

— Ես եկել եմ ընթրելու քեզ հետ, — ասաց
Սիմուրդէնը և նստեց աշակերտի կողքին, ծղօտի
վրա:

Հովէնը կիսեց սև հացի կողը և կէսը նրան
մեկնեց. յետո մատուցեց նրան ջրով ամանը:

— Առաջ դու խմիր, — ասաց Սիմուրդէնը:

Հովէնը միայն մի կում խմեց: Սիմուրդէնն
ազահօրէն էր խմում և միայն այս, ամբողջ խօ-
սակցութեան ընթացքում նրանից անբաժան,
ծաբաւի մէջ արտայայտւում էր նրա անսովոր
յուզմունքը:

— Որքան ուրախ եմ, որ ձեզ տեսա, ու-
սուցիչ, — ասաց Հովէնը: — Չէ՞ որ դուք, միայն
դուք, ինձ քաղաքացի դարձրիք: Առանց ձեզ, ես
էլի աղա կմնայի, ես թզուկ կմեծանայի:

Եւ սկսեց զրոյցը: Այսինքն, ոչ թէ զրոյցը,
այլ վիճաբանութիւնը: Ոչ մի խօսք չառեց այն
մասին, թէ ինչ կատարեց ցերեկը և ինչ կլինի
առաւօտեան, այն է՝ դատարանի ու պատժի
մասին: Այնտեղ, դատարանում, դատաւոր ու
դատաւարաւալ էին, այստեղ՝ ուսուցիչ և նրան
հակաձառող աշակերտ:

Սիմուրդէնն ասում էր.

— Հաւասարութիւն պէտք է լինի բոլորի
համար և ամեն բանի մէջ, առանց շեղումների,
և բոլորի ու ամենքի վերև ուղիղ գիծը՝ օրէնքն է:

— Ախ, ուսուցիչ, — բացականչեց Հովէնը:
— Ինչ տեղ կտաք դուք ձեր հանրապետութեան
մէջ անձնագոհութեանը, անձնաւիրութեանը, վի-
հանձնութեանը, դէպի մերձաւորը ունեցած սի-
րուն: Ամեն ինչ հաւասարակշռութեան բերելը
լաւ է, ամեն ինչ ներդաշնակութեան մէջ զու-
գորդելն՝ աւելի լաւ բան է:

— Դու ապրում ես ամպերի մէջ, — հակա-

ճառեց Սիմուրգէնը:— Վերագարծիր երկիր: Մենք ուզում ենք իրագործել միայն այն, ինչ հնարաւոր է:

— Բայց այն, ինչի մասին ես խօսում եմ, հնարաւոր է: Մարդու կոչումն այն է, որ մշտապէս ծանրութիւններ կրի: Մարդը ստեղծւած է ոչ թէ նրա համար, որ շղթաներ քարշ տա, այլ նրա համար, որ ճախրի երկրի վրա: Ես ուզում եմ ոգու ազատութիւն, սրտերի հաւասարութիւն, հոգիների եղբայրութիւն:

— Դէ, ահա դու նորից վերացար երազների մէջ: Բայց այդ անհասանելի է: Ասա, իսկ այժմ դու ի՞նչ ես ուզում:

— Այն, ինչ որ կա:

— Ուրեմն դու արդարացնում ես այն ամենը, ինչ որ տեղի է ունենում հիմա:

— Այո, — պատասխանեց Հովէնը: — Որովհետեւ դա փոթորիկ է: Փոթորիկը միշտ զիտէ, թէ ինչ է անում: Քաղաքակրթութիւնը վաքալւել էր ժանապետով, յեղափոխութեան մբրիկը ցրեց այդ վաքալիչ հիվանդութիւնը: Հնարաւոր է, որ նա երբեմն վատի հետ լաւն էլ տանի: Բայց կարո՞ղ է արդեօք այլ կերպ լինել: Չէ՞ որ պէտք է այդպիսի մի արմատական դառնում կատարել: Այսօրւա բոլոր սարսափների միջից ես տեսնում եմ մի նոր տաճար, որ մտքած է հին քաղաքակրթութիւնից:

Այսպէս զրուցում էին Սիմուրգէնն ու Հո-

վէնը մինչև այն ժամանակ, երբ թմբուկների հեռաւոր դարկը ընդհատեց նրանց: Արշալոյսի ծագելն էին թմբկահարում:

Սիմուրգէնը կանգնեց, նայեց Հովէնին:

— Ի՞նչի մասին ես մտածում դու հիմա:

— Ապագայի մասին, պատասխանեց Հովէնը: — Այն, ինչ տեսնում ենք այժմ՝ դժան է ապագան՝ զեղեցիկ:

— Մնաս բարով, — ասաց Սիմուրգէնն ու դուրս եկաւ:

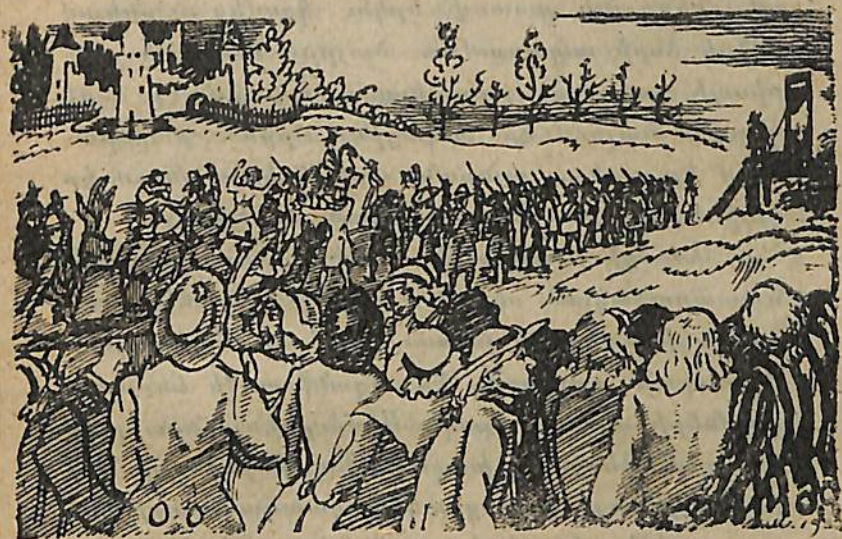
Նա դարձեալ մարդ չէ, այլ յեղափոխական օրէնքը իրագործող գառաւոր:

XII

Պ Ա Տ Ի Ժ Ը

Տուրզ ամրոցի գլխաց, հարթ տեղում, չորս սիւնների վրա կանգնած էր տախտակամածը: Տախտակամածի մի ծայրին դիք ամրացրած էին երկու սիւններ, որոնք վերևում միացած էին գերանով, որի տակից կախւած էր մի եռանկիւնի, որը առաւօտւա բաց կապոյտ երկնքի ֆօնի վրա երևում էր սև: Տախտակամածի միւս ծայրից իջնում էր սանդուխքը: Յաճում երկու սիւնների միջև, եռանկիւնու տակ, կարելի էր նշմարել շրջանակի նման ինչ որ մի բան, որը կազմւած էր երկու առանձին կտորներից, որոնք իրարից կարող էին բաժանւել, իսկ հեռանալով, կազմում էին մի կլոր ծակ, իր արամազծով հաւասար մարդկային միջակ վզի մեծութեանը: Շրջանակի վերին մասը սահում էր մի խողովակի վրայով, այնպէս որ կարող էր բարձրանալ և իջնել: Այժմ շրջանակը բաժանւած էր: Երկու սիւնների ոտքերի մօտ, այն սիւնների, որոնք միացած էին գերանով, որից կախւած էր եռանկիւնին, ե-

րևում էր մի տախտակ, այն տախտակների նման, որոնք գործ են ածւում օբօրոցների համար, նա կարող էր շուտ գալ շառնիրների վրա: Տախտակի կողքին մի երկար կողով կար, իսկ առջևում, տախտակամածի ծայրի սիւնների միջև մի ուրիշ քառանկիւնի գամբուղ կար: Ամեն ինչ

Տուրզ ամրոցի գլխաց կանգնած էր տախտակամածը

նեկւած էր կարմիր գոյնով, բացի երկաթէ եռանկիւնուց:

Այդ Գլխատինան էր:

Այսպէս լուս կանգնած էին իրար գլխաց յաղթւած ամրոց Տուրզը և նրան յաղթող տայժմ անողոր գլխատինան:

Տաք քամին շարժում էր ցախի ծխերը՝ մինչ արևածագին մշուշը սողում էր խոտերի վրայով, ելնում էր արշալոյսը:

Չորս հազար զինուոր սահմանի կարգով շարեցին ամրոցի առջև: Նրանք շրջապատեցին գլխօտինան երեք կողմից: Գլխօտինան պարսպաւած էր այս երեք սահմանի շարքերով, որ պէս կենդանի պատով, երկու կողմից համեկով մինչև ձորի ապստամբոս ծայրը: Կենդանի պարսպի չորրորդ՝ բաց կողմը խզում էր ձորի գծով և նայում էր ամրոցին: Որքան բարձրանում էր արևը, այնքան աւելի կարճանում էր գլխօտինից խոտի վրա ընկած սուերը:

Ամրոցի բարձրութեան վրա տեղափոխեցին դատարանական սեղանը: Արևը ելնում էր աշտարակի ետևից և լուսաւորում էր Սիմուրգէնի ֆիգուրան, որ նստել էր սեղանի առջև եռագոյն զրօշների սուերի տակ: Սիմուրգէնը նստել էր անշարժ, ձեռքերը խաչած: Նա, ինչպէս որ նախօրեակին, քաղաքացիական պատգամաւորի հագուստով էր. եռագոյն գդականիշ գլխարկով, սուրը կողքին և երկու տարճանակը դոտու մէջ խրած:

Բոլորը լուռ էին: Զինւորները կանգնել էին, հրացանները ոտքերի մօտ բռնած և գլխիկոր:

Բայց ահա լուեցին խուլ ձայներ: Այդ կրէպով բաշած թմբուկի ձայներն էին զրանք: Շարքերը բաժանեցին, թափօրը կենդանի պարխ-

պից ներս մտաւ և ուղղեց գէպի էշաֆօս:

Նախ երեացին սև թմբուկները, նրանց և տեից գրէնադէրների վաշտը, այնուհետև ժանդարմների ջոկը, ապա Հօվէնը: Ժանդարմների մի ուրիշ ջոկ թափօրի վերջում:

Հօվէնը պատերազմական համազգեստ ունէր և թուրը կողքին: Նրա ոտքերին և ձեռքերին շղթաներ չկային: Նա գնում էր ազատ: Մօտենալով էշաֆօսին՝ նա նայեց ամրոցի վերնատանը և, արգէն բարձրանալով տախտակամածը՝ նա աչքը չէր հեռացնում Սիմուրգէնի մեռելային գունատ գէմքից:

Վաշտը ղեկավարող սպան բարձրացաւ նրա ետևից: Հօվէնը արձակեց իր սուրը և տեց սողային, այնուհետև հանեց փողկապը և տեց զահճին: Դատապարտեալին պէտք էր կապել: Դահիճը պարանը ձեռքին մօտեցաւ նրան:

Բայց այստեղ ահա զինւորները տեսնելով, որ իրենց ջահէլ հրամանատարին հիմա գնելու են գլխօտինի դանակի տակ, աղաղակեցին՝ «ինայեցէ՛ք, ինայեցէ՛ք»: Սիմուրգէնն այս աղաղակները լսում էր անողոք, որպէս պարտքը:

Դահիճը կանգնեց անվճռական, չիմանալով ինչ անել:

Այդ ժամանակ Սիմուրգէնը խուլ կանչեց.

— Թող կատարւի՝ արդարադատութիւնը:

Դահիճն այլևս չէր տատանւում:

Նա բարձրացրեց իր պարանը:

— Սպասէք, — ասաց նրան Հովէնը:

Դառնալով աշտարակի կողմը՝ նա ձեռքով հրաժեշտի նշան արու իր ուսուցչին և ապա թող տւեց կապել իրեն: Երբ նրան կապում էին, նա ասաց դահճին.

— Ներեցէք, էլի մի բոպէ:

Եւ գոռաց.

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը:

Նրան զրեցին տախտակի վրա, գլուխը կոխեցի վզկապի մէջ: Գահիճը կամաց բարձրացրեց նրա ծոծրակի վրա եղած մագերը, ապա սղմեց զսպանակը: Եռանկիւնի դանակը տեղից շարժւեց և սկսեց սահել, նախ գանդաղ, յետո՛ւ աւելի արագ: Եւ ահա Հովէնի գլուխն ընկաւ կարմիր դամբիւղի մէջ:

Հէնց նոյն վայրկեանին Սիմուրղէնը գոռու միջից գուրս քաշեց իր երկու առքճանակներից մէկը և կրակեց իր սրտի մէջ: Նրա բերանից ժայթքեց արիւնը: Նա ընկաւ անկենդան:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Երես

Առաջաբան	5
I «Կլէյմօր» նաւը	9
II Լանտէնաքը	23
III Սիմուրղէն	37
IV Ճամպորդը	53
V Հովէնը	63
VI Տուրգ ամբոցը	75
VII Կռիվը	87
VIII Երեք երեխաները	98
IX Հովէնի սճրագործութիւնը	106
X Դատաստանը	116
XI Ուսուցիչն ու աշակերտը	125
XII Պատիժը	130

TABLE OF CONTENTS

I	Introduction	1
II	General Principles	10
III	Physical Properties	20
IV	Chemical Properties	30
V	Preparation and Purification	40
VI	Analysis	50
VII	Synthesis	60
VIII	Applications	70
IX	References	80
X	Index	90
XI	Appendix	100
XII	Summary	110

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

1. Դ. Айкуни . . . Титан
2. Ուտ Ոյտմէն . . . Բանաստեղծութիւններ
3. Գ. Հայկունի . . . Գիշերային թիթեռնիկ
4. Խորհ. Հայաստանի Յեղափոխ. տարեդարձին
5. Գ. Հայկունի . . . Բանաստեղծութիւններ Ա. Գ.
6. Ե. Տէր-Մարտիրոսեան Բաղրի Օրերին
7. Վ. Վանդէկ . . . Մի Գրական Գոհար
8. Մ. Գորկի . . . Մայրը
9. Գ. Պլեխանով Գեղարեւոտը եւ հասար. կեանքը
10. «Բուրա» № 1.
11. Գ. Շամունց . . . Ճամփին 2
12. Զէկ Լօնդօն . Երկաթէ Կրունկը (պատկերա-
գարդ)
13. Կնուտ Համսուն . Երկրի հիւթերը (պատկ.)
14. Վիկտոր Հիւգօ . . . 93 թիվը (պատկ.)
15. Բացիկներ Շահումեան, Պլեխանով, Գերա-
սիմով եւ այլն

ՏՊԱԳՐՈՒՄ ԵՆ

16. Սինկլեր . . . Զունգլի (պատկ.)
17. Ա. Բոգրանով . Ինժեներ Մեննի. (պատկ.)

ԴՐՄԵԼ.—Москва, Мясницкая, Армянский 2.
Арм. издательство „СЕРП и МОЛОТ“

50077

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0317224

6493

a

2-1217a